

Milan Bárta

Podíl československé Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy v roce 1953

Jednou z nejvýznamnějších událostí roku 1953 v Československu byla měnová reforma, která završovala sérii reforem v zemích sovětského bloku.¹ Na její přípravě a provedení se v součinnosti s orgány Komunistické strany Československa (KSČ) a státu velkou měrou podílel represivní aparát řízený ministerstvem národní bezpečnosti (MNB). Státní bezpečnost (StB), Veřejná bezpečnost (VB) a Lidové milice (LM) hrály rozhodující úlohu, Československá armáda (ČSA) plnila především asistenční a zabezpečovací úkoly.²

Zatímco od členů KSČ a stranických organizací se očekávalo zajištění politického zázemí akce, bezpečnostním složkám připadlo střežení pořádku a předcházení, popř. zamezení možným nepokojům. Následující studie se pokusí odpovědět na otázku, jak tuto úlohu zvládly, proč došlo na některých místech k selhání mechanismů moci a jaký vliv to mělo na průběh událostí, ke kterým v několika květnových a červnových dnech roku 1953 došlo.

Materiálů popisujících podíl Bezpečnosti na průběhu měnové reformy se dochovalo velké množství, většinou se však jedná o dílčí informace. Některé důležité dokumenty se přes pomoc pracovníků Archivu bezpečnostních složek nepodařilo dohledat, přestože v minulosti je badatelé měli prokazatelně k dispozici (např. stěžejní zvláštní rozkaz ministra národní bezpečnosti z 28. května 1953). Jejich obsah se však dá rekonstruovat na základě již vydané literatury nebo dalších dobových písemností. Předkládaná studie vzhledem k rozsahu a zaměření nemůže postihnout veškeré aspekty působení Bezpečnosti na přelomu května a června 1953, je spíše pokusem o nastínění činnosti jedné z nejdůležitějších opor komunistického režimu v této době.

Příprava

Reforma představovala skutečnou zkoušku režimu. Měla být východiskem z latentní a cyklické krize ekonomiky, připravovala se již v průběhu roku 1952 za osobní Gottwaldovy účasti a za pomoci Sovětského svazu.³ Přípravy na ni probíhaly uta-

1 TUČEK, Miroslav: Měnová reforma v mezinárodním kontextu. In: 1953. *Fenomén Stalin: náhoda nebo nevyhnutelnost?/Padesát let od měnové reformy*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2003, s. 115.

2 BÍLEK, Jiří: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953. In: *Historie a vojenství*, 1995, roč. 44, č. 1, s. 67, 75.

3 K podílu sovětské strany viz *Восточная Европа в документах российских архивов. 1944–1953 гг.: В 2 т. Т. I: 1944–1948*. Сибирский хронограф, Москва – Новосибирск 1998, s. 923; česky např. MUSILOVÁ,

jeně, informováno o nich bylo pouze několik desítek osob. Zdá se však, že špičky ministerstva národní bezpečnosti se o chystaných opatřeních dozvěděly předem. Velké množství rozkazů (podepsaných ministrem nebo veliteli Hlavních správ VB a StB) by zřejmě bylo těžko připraveno v průběhu jediného dne. Navíc během jejich koncipování docházelo ke kooperaci s dalšími rezorty, např. při jednání o přepravě peněz z depotů do výměnných středisek se jednalo s ministerstvy národní obrany, financí, vnitřního obchodu a vnitra.⁴ A samozřejmě veškerá rozhodnutí musela být schvalována stranickými špičkami.

Také na veřejnosti se objevily informace o chystané měnové či peněžní reformě⁵ nebo o zrušení přídelového systému (po kterém by se dalo nakupovat jen na dražším trhu volném, avšak se státně reglementovanými cenami), vypukla nákupní horečka, před obchody stály dlouhé fronty a lidé horečně skupovali poslední zbytky zboží. To vše zaznamenávala i hlášení Bezpečnosti, zvláště od poloviny měsíce května 1953. Pozornost byla především zaměřena na to, kdo nakupuje s *velkou nákupní silou*.⁶ Určité indicie lidem poskytli také vedoucí představitelé státu a komunistické strany, kteří ovšem navenek jakékoli zmínky o možné měnové reformě popírali (a totéž žádali od podřízených funkcionářů i od řadových spolustraníků). Většina veřejnosti správně interpretovala vládní nařízení o nových výplatních termínech, kdy měla být část platů vyplacena již v polovině května jako předzvěst nevíтанých ekonomických změn⁷, dne 25. května 1953 byl na základě pokynu ministerstva vnitřního obchodu zastaven prodej na volném trhu apod.⁸

V bezpečnostním aparátu přípravy na zabezpečení „zvláštní vládní akce“, jak tu byla měnová reforma nazývána, oficiálně začaly ve čtvrtek 28. května 1953. Krátce po půlnoci byl dálnopisem zaslán všem krajským správám VB a StB tajný rozkaz velitele Hlavní správy Státní bezpečnosti (HS-StB) podplukovníka Jaroslava Millera⁹ a načel-

Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky. Studie a dokumenty*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994, s. 95–100.

- 4 *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), fond (dále jen f.) Velitelství Státní bezpečnosti (dále jen 310), signatura (dále jen sign.) 310-28-3 Směrnice pro organizaci a zabezpečení přesunu nových peněz, směrnice a instrukcí ministerstva financí a ministerstva vnitřního obchodu, 28. 5. 1953.
- 5 V české odborné historické literatuře se používají oba termíny. V užším významovém pojetí se reforma někdy označuje jako peněžní, avšak svou povahou se řadí mezi měnové. Více viz CHALUPECKÁ, Kristýna: *Měnové reformy*. Diplomová práce, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2008, s. 30, http://is.muni.cz/th/100166/pravf_m/Diplomova_prace_Kristyna_Chalupecka.pdf (citováno k 1. 10. 2013). V dobových materiálech se můžeme setkat s oběma pojmy. Jedná se však o měnovou reformu, protože k jejím hlavním cílům patřila fixace na „nejpevnější měnu světa“, na rubl, měnové završení přechodu z volného trhu na centrální plánování a vyvázání se ze závazků vůči Mezinárodnímu měnovému fondu, tedy odklon od měnové souvislosti s dolarem. Šlo o zásadní změnu československého měnového systému, o měnovou nápravu, která měla zachránit kolabující ekonomický systém, a hlavně o snahu definitivně ho připoutat k Sovětskému svazu.
- 6 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra I. díl (dále jen A2/1), inventární jednotka (dále jen inv. j.) 499 Zpráva o výsledcích opatření Veřejné bezpečnosti v průběhu zajišťování vládní akce, 1. 7. 1953.
- 7 Což ovšem vedoucí části podniků ignorovali a peníze byly zaměstnancům vyplaceny až na konci měsíce, takže je již nestačili utratit a přišli o ně. V mnoha případech se to stalo příčinou přerušení práce a stávek a později to bylo komunistickým vedením ostře kritizováno.
- 8 Zboží bylo soustředováno na předem určených místech a střeženo hlídkami Veřejné bezpečnosti.
- 9 Jaroslav Miller (1914–1979) – vyučený mechanik, člen KSČ od roku 1945, stranický pracovník, v pro-

Milan Bárta

níka Hlavní správy Veřejné bezpečnosti (HS-VB) plukovníka Jana Janulíka.¹⁰ Náčelníci všech devatenácti krajských správ StB i VB se měli do 22. hodiny dostavit na tajnou poradou do Prahy na Hlavní správu Státní bezpečnosti. Z toho, že je měli doprovázet dva řidiči, mohli usoudit, že se jedná o důležité jednání a že po jeho skončení se ihned vydají na zpáteční cestu. Krátce po šesté hodině následoval další Millerův dálkopisný pokyn krajským správám StB a samostatně Správě národní bezpečnosti Jáchymov, který rušil všechny dovolené (s výjimkou mateřských dovolených). Podobné rozkazy většinou předznamenávaly vyhlášení pohotovosti.

Následoval zvláštní rozkaz náčelníka HS-StB, který podřízeným útvarům sděloval, že se předpokládá, že *zvláštní tajná akce [...] bude středem útoků nepřátelské činnosti*, proto je nutné, aby příslušníci StB *úspěšně čelili všem útokům jak teroristickým, diversním, špionážním, letákovým, provokačním a jiným*. Velitelé měli vytvořit operativní zálohy *k okamžitému nasazení v případech teroru nebo jiných nepřátelských činů*, zbylí příslušníci Státní bezpečnosti měli pracovat s agenturní sítí a včas avizovat případné problémy.¹¹ Zároveň Miller vydal rozkaz k zajištění středisek (zatím ještě blíže neurčených), ve kterých se tato akce bude odehrávat. K ochraně středisek (kterých předpokládal na 5000) doporučil použít i Lidové milice a *ve výjimečných případech* armádu. Doporučoval, aby náčelníci jednotlivých součástí vycházeli z předpokladu, že střediska se mohou stát *cílem teroristů, diversantů, spekulantů, zlodějů, provokatérů a jiných nepřátelských a reakčních elementů*. Měli se proto důkladně připravit, prozkoumat nejen vlastní střediska a možnosti jejich zabezpečení, ale také politickou situaci v jejich okolí, přítomnost nepřátelských skupin či agentů apod.¹² V té době také vyrazili vybraní příslušníci „na pomoc“ jednotlivým krajským správám.

Ve 22 hod. začala avizovaná poradou náčelníků krajských správ StB a VB za účasti nejvyšších představitelů ministerstva národní bezpečnosti, Pohraniční stráže a Vnitřní stráže. Tady se většina z nich poprvé oficiálně dozvěděla, že již za několik hodin bude zahájena blíže neurčená zvláštní vládní akce. O jakou akci jde, přitom rozkaz nespécifikoval, z formulace a pokynů však vyplývalo, že půjde o měnovou reformu.

Na poradě byl přečten *Zvláštní tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti o zajištění speciální vládní akce*.¹³ Hlavní role byla přisouzena složkám Státní bezpečnosti, přímým velitelem operací byl jmenován náčelník Hlavní správy StB podplukovník J. Miller, na

sinci 1948 nastoupil k SNB, koncem roku 1951 zástupce velitele StB, od července 1952 do září 1953 náčelník HS-StB, v letech 1953–1961 náčelník I. správy SNB (rozvědka), 1961–1962 Hlavní správa tiskového dohledu, koncem roku 1962 zproštěn výkonu služby v SNB za podíl na nezákonnostech padesátých let. Více viz <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/vystavy/tvare-moci-praha/panel05.pdf> (citováno k 27. 9. 2013).

10 Jan Janulík (nar. 1909) – dělník, člen KSČ od roku 1930, v říjnu 1949 nastoupil k SNB jako velitel odboru Lidových milic, od února 1952 náčelník HS-VB, v březnu 1963 přemístěn do záloh, od června téhož roku náčelník Správy pasů a víz, v květnu 1965 odešel do důchodu, 1965–1969 působil jako občanský zaměstnanec na ministerstvu vnitra.

11 ABS, f. 310, sign. 310-28-17 Zvláštní rozkaz náčelníka HS-StB k provedení agenturně-operativních opatření v rámci zajištění vládní akce, 28. 5. 1953.

12 Tamtéž.

13 Text rozkazu se v archivu nepodařilo ani s pomocí pracovníků Archivu bezpečnostních složek dohledat. Inventurní jednotka, ve které by se pravděpodobně měl nacházet, obsahuje pouze záznam z května 1995 o tom, že chybil celkem 60 stran dokumentů.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

náčelníka Hlavní správy VB plukovníka J. Janulíka zbyla funkce jeho zástupce. Podobně tomu bylo v krajích, např. za bezpečnostní opatření v Pražském kraji zodpovídal zástupce náčelníka HS-StB major František Svoboda¹⁴ a jeho zástupcem byl zástupce náčelníka HS-VB štábní kapitán František Halaxa.¹⁵ Pouze v oblasti Jáchymov, která měla stejný statut jako krajské správy, vedli akci náčelník Správy národní bezpečnosti a jeho zástupce. Podobně v okresech veleli náčelníci okresních správ StB (pokud zde správy Státní bezpečnosti nebyly, připadlo řízení akce na okresní odbory VB, v těchto případech měli být z krajských správ StB vysláni zkušení pracovníci, kteří měli dohlížet na zabezpečení vždy několika středisek). Rozkaz také stanovil stoprocentní pohotovost všem příslušníkům Sboru národní bezpečnosti (SNB).

Náměstci ministra vnitra Antonín Prchal¹⁶ a Jindřich Kotal¹⁷ následně podali k textu rozkazu další zpřesnění. Největší důraz kladli na ochranu výměnných středisek (to se později na několika místech vymstilo) a na zmaření očekávaných akcí nepřítelů. Důraz byl také položen na aktivizaci agenturní sítě (což mnohde bylo podceněno nebo se prakticky neprovádělo kvůli nedostatku příslušníků SNB). Účastníci porady se k ránu rozjeli zpátky do regionů, kde utajeně vypukly rozsáhlé přípravy. Podobně se dělo v Lidových milicích a armádě.¹⁸

Následující den Miller v souladu se zvláštním rozkazem ministra vyhlásil stoprocentní pohotovost pro všechny příslušníky Hlavní správy StB.¹⁹ Náčelníci jednotli-

-
- 14 František Svoboda (1909–1983) – zámečník, člen KSČ od roku 1926, v červnu 1945 nastoupil k SNB, působil na oblastní odbožce StB Praha, v listopadu 1948 pověřen vedením oddělení v sektoru BAC (tzv. malá Státní bezpečnost), od července 1949 působil jako zástupce velitele Krajského velitelství Praha, v letech 1951–1953 toto krajské velitelství řídil, od října 1953 náčelník III. správy MV (vnitřní zpravodajství), v prosinci 1955 přešel na II. zvláštní odbor (prověrka korespondence); v lednu 1964 odešel do starobního důchodu.
- 15 František Halaxa (nar. 1914) – dělník, člen KSČ od roku 1945, v září 1945 nastoupil k SNB, sloužil na Moravě, v únoru 1952 přemístěn na Velitelství VB v Praze, od ledna do července 1953 zástupce náčelníka HS-VB, 1953–1958 II. zvláštní odbor MV (prověrka korespondence), 1958–1970 Správa VB Praha; v lednu 1970 odešel do starobního důchodu.
- 16 Antonín Prchal (1923–1996) – člen KSČ od roku 1945, 1945–1948 funkcionář jihlavské krajské stranické organizace a pracovník jihlavské pobočky Zemského odboru bezpečnosti II. (ZOB II.), 1948 nastoupil k pražské StB, 1949 přešel k IV. sektoru skupiny BAa (tzv. vnitřní Státní bezpečnost), posléze vedl V. odbor Velitelství StB (operativně technický), od února 1951 zástupce velitele StB, 1951–1952 velitel StB, 1952–1956 náměstek ministra národní bezpečnosti (ministra vnitra). V březnu 1956 odvolán za podíl na nezákonnostech, v červenci 1963 odsouzen k trestu odnětí svobody na 6 let nepodmíněně, 1964 předčasně propuštěn, poté pracoval jako úspěšný scenárista a autor kriminálních a špiónážních příběhů pod pseudonymem Ivan Garíš. Více viz CAJTHAML, Petr: Antonín Prchal (1923–1996). In: *Securitas Imperii*, 2006, č. 13, s. 113–115; FROLÍK, Jan: Plukovník Antonín Prchal a jeho doba. In: *Minulostí Západočeského kraje*, 1996, č. 31, s. 129–186; KALOUS, Jan a kol: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009, s. 151–153.
- 17 Jindřich Kotal (1917–2005) – kožešník, od roku 1937 člen KSČ, 1945–1951 krajský výbor KSČ v Praze, v září 1951 nastoupil na MNB ve funkci náměstka ministra, v této funkci zůstal i po sloučení MNB a MV, v červnu 1968 odvolán a předán do kádrových záloh, v listopadu 1968 nastoupil do Státního archivu, v listopadu 1970 ekonomická a technická správa FMV, v květnu 1974 odešel do starobního důchodu. Více viz KALOUS, Jan a kol: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra*, s. 102–104.
- 18 ABS, f. 310, sign. 310-111-11 Zhodnocení bezpečnostních opatření při zajišťování měnové reformy, nedatováno.
- 19 Tamtéž, sign. 310-72-31 Dopis náčelníka Hlavní správy StB, 29. 5. 1953.

Milan Bárta

vých odborů HS-StB měli vytvořit pět jednotek o síle dvaadvaceti mužů (složené z důstojníka, poddůstojníka a dvaceti mužů), které se měly zdržovat na pracovišti a být připraveny k okamžitému nasazení. Náčelník Správy vyšetřování StB měl do záloh vyčlenit 52 podřízených. Členové všech těchto jednotek měli být oblečeni v civilních šatech a vyzbrojeni pistolemi a samopaly s ostrými náboji. Ostatní příslušníci Státní bezpečnosti měli nařizováno věnovat se především průzkumu situace a aktivizaci agenturních sítí (což v praxi znamenalo pohybovat se v civilním oblečení mezi obyvatelstvem). Ti, kdo v ulicích řídili agenturní síť, měli každou hodinu hlásit své pozice, aby byli dosažitelní.²⁰ Mimořádné poznatky měly být hlášeny ihned. Informace z regionů byly prostřednictvím hlavních správ zaslány přímo ministru Karolu Bacílkovi.²¹

Pohotovost vyhlásily také jednotky Veřejné bezpečnosti. Současně byl připraven rozkaz o rozdělení kompetencí mezi StB a VB, a rozkaz o zabezpečení výměnných středisek a poboček. Stání banky československé (především hlídkami VB a LM, pouze výjimečně měli být nasazeni příslušníci StB).

Důležitá role byla přisouzena spojení, které mělo být zajištěno telefonicky (připravena byla i náhradní síť), za což ručil náčelník spojovacího odboru MNB, štábní kapitán Oldřich Šebor.²² Náčelník hospodářské správy MNB zase dostal pokyn připravit dostatečné množství benzínu, potravin, střeliva, zbraní atd. Rozkazy pamatovaly na všechno. Náměstek A. Prchal (pověřený řízením Státní bezpečnosti) mj. nařídil stažení všech krycích občanských průkazů, kterými disponovali příslušníci StB, a jejich odeslání na HS-StB (aby nedošlo k nepovoleným machinacím; záznamy o provedené výměně peněz se totiž měly zapisovat právě do občanských průkazů).

Náležitou politickou průpravu v jednotkách SNB měly zajistit stranické aktivity a agitační schůze, kterých se mnohdy (není jasné, zda dobrovolně, či ne) účastnili i nestraníci, schůze dílčích organizací KSČ, Revolučního odborového hnutí (ROH) a Československého svazu mládeže (ČSM). Zdůvodněna na nich byla nutnost reformy a osvětlení úkoly kladené během ní na bezpečnostní aparát. Na řadě míst to bylo doplněno hromadným společným poslechem rozhlasu, mnohde také vyšly „bojové letáky“ vyzývající k *bdělosti, ostráživosti a ke zvýšenému služebnímu výkonu*.²³

Ráno 29. května 1953 zahájili příslušníci StB v Praze obsazování a ochranu (která se spíše rovnala izolaci od okolí) vybraných budov v Praze, především Státní tiskárny cenin, tiskárny Rudého práva a nakladatelství Práce, kde se tiskly tiskopisy potřebné

20 Tamtéž, Rozkaz náčelníka Hlavní správy StB, 30. 5. 1953.

21 Karol Bacílek (1896–1974) – zámečník, člen KSČ od roku 1921, zastával vysoké stranické funkce na Slovensku, 1951–1952 ministr státní kontroly, v lednu 1952 jmenován ministrem národní bezpečnosti, po zrušení MNB v září 1953 se stal prvním tajemníkem ÚV KSS, 1963 odvolán ze všech funkcí za podíl na nezákonnostech padesátých let. Více viz KALOUS, Jan a kol: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra*, s. 41–44.

22 Oldřich Šebor (nar. 1924) – elektromechanik, člen KSČ od roku 1946, v lednu 1951 nastoupil k SNB, pracoval ve spojovacím odboru, který posléze vedl, 1964 náčelník VII. správy MV (správa spojení), v květnu 1969 odvolán za protiokupační postoje, jež zastával v srpnu 1968, v lednu 1972 odsouzen k trestu odnětí svobody na 20 měsíců nepodmíněně. Více viz BÁRTA, Milan: *Přestaňte okamžitě rušit modré*. Konec rušení Rádía Svobodná Evropa v roce 1968. In: *Paměť a dějiny*, 2012, č. 3, s. 45–54.

23 ABS, f. Krajská správa SNB - správa VB Brno - vnitřní oddělení (dále jen N1-10), inventární číslo (dále jen inv. č.) 7 Speciální vládní akce - vyhodnocení průběhu akce, 15. 6. 1953.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

k provádění měnové reformy. Přesto však bylo formulářů málo, a např. pracovníci MNB prý více než 60 hodin tiskopisy kopírovali na rozmnožovacích strojích.²⁴

Dne 29. května také armáda vyhlásila pohotovost. Podplukovník Josef Stavinoha,²⁵ náčelník vojenské kontrarozvědky (VKR), nařídil kontrolu personálu letadel, která měla za pár hodin začít s přepravou materiálu a osob, ke každé posádce byl navíc přidělen jeden příslušník VKR. Podobně měli vojenští zpravodajci zajišťovat transporty peněz zabezpečované armádními automobily. Na těchto transportech se měli podílet i příslušníci SNB a J. Miller vydal po konzultaci s náměstkem ministerstva národní obrany (MNO) divizním generálem Václavem Thořem²⁶ pokyny k ochraně převozu nových platidel z centrální Státní banky do jejich regionálních poboček.

Večer téhož dne byla vyhlášena stoprocentní pohotovost hradní stráže a ostrahy Pražského hradu (včetně prezidentovy jednotky v Lánech), do sídla českých králů byl zároveň zakázán přístup veřejnosti. V sobotu 30. května 1953 v 6 hodin potom obsadil početný oddíl Bezpečnosti Míčovnu Pražského hradu, všechny hradní budovy a okolí byly neprodyšně uzavřeny, vejít se dalo jen dovnitř, ven již ne, přísně stráženy byly i telefony. Opatření na ostrahu zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) vedl plukovník Karel Klíma.²⁷

Ani členové ústředního výboru, kteří se v devět hodin dostavili do Míčovny, nebyli informováni o pravém účelu zasedání. Podle oficiální pozvánky se měli účastnit „Hodnocení okresních a krajských konferencí“. Před shromážděné delegáty předstoupil prezident Antonín Zápotocký²⁸, který je informoval o chystané měnové reformě.²⁹ Za podstatu reformy označil rozvoj socialistického hospodaření a likvidaci zbytků třídních nepřátel. Zdůraznil důvěrnost připravované akce, chystanou reformu přirovnal k útoku na nepřítele, který také není možné předem prozradit, a poukázal na

24 *Národní archiv* (dále jen NA), f. Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954 (dále jen 02/5), svazek (dále jen sv.) 64, archivní jednotka (dále jen a. j.) 175 bod 4, Zpráva o peněžní reformě a její vyúčtování, 8. 9. 1953. Tiskem viz MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*, s. 45–95.

25 Josef Stavinoha (1918–1977) – v roce 1936 nastoupil dobrovolně do armády, člen KSČ od roku 1945, po válce působil jako osvětový důstojník a v politických funkcích v ČSA, v roce 1952 přešel k vojenské kontrarozvědce, v lednu 1953 se stal jejím náčelníkem, v roce 1971 odvolán z funkce a zařazen do kádrové dispozice, 1972–1975 vojenský a letecký přidělenec v Bulharsku, 1976 odešel do starobního důchodu. Více viz MICHL, Jan: Osmnáct let v čele kontrarozvědky. Josef Stavinoha, náčelník VKR 1953–1971. In: *Aktivity NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945–1989, II. Sborník k mezinárodní konferenci*. ÚSTR, Praha 2009, s. 185–190.

26 Václav Thoř (nar. 1898) – na divizního generála povýšen k 1. 1. 1952, náměstek ministra národní obrany pro věci materiální.

27 Karel Klíma (1908–1982) – dělník, člen KSČ od roku 1945, působil ve stranických funkcích, od roku 1950 v armádě, v červenci 1952 nastoupil k SNB, k 3. sektoru Velitelství StB (vojenská kontrarozvědka), od srpna 1952 zástupce náčelníka Hlavní správy ochrany MNB a velitel útvaru Hrad, 1953 náčelník VIII. správy MV, 1954–1961 náměstek ministra vnitra, v listopadu 1961 odešel do starobního důchodu. Více viz KALOUS, Jan a kol: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra*, s. 90–91.

28 Antonín Zápotocký (1884–1957) – kameník, jeden ze zakladatelů levicové frakce v Československé sociální demokracii a organizátor dělnických rad, člen KSČ od roku 1921, ve třicátých letech představitel komunistických Rudých odborů, za okupace vězněn v koncentračním táboře, 1945 předseda Ústřední rady odborů, 1948 předseda vlády ČSR, od března 1953 prezident.

29 NA, f. Antonín Zápotocký 1945–1957 (dále jen 100/35), sv. 26, a. j. 882 Projev soudruha presidenta A. Zápotockého na zasedání ÚV dne 30. května 1953 v Praze, 30. 5. 1953.

Milan Bárta

nebezpečí nepochopení a protestů. Zvláště poukázal na možné nebezpečí hrozící na Ostravsku. Připustil, že již nyní je veřejnost *krajně znepokojena*, a poukázal na nutnost zapojení celého aparátu strany – *od toho, aby akce byla důsledně a organisovaně provedena, aby bylo poruchám zabráněno a záškodnické úmysly reakce akci zneužití k sabotážnickým nepřátelským plánům zmařeny – od toho je zde naše Komunistická strana*, dále doplnil, že *plnění daných úkolů na každém místě a za každých okolností bude nejlepší prověrkou každého funkcionáře a každého jednotlivého člena. Podle jeho práce a podle jeho boje v prosazování dané linie strany bude nutno upravit kádrové posudky. Přidělovat funkce a případně i funkci zbavovat.*³⁰

Po něm vystoupil první tajemník KSČ Antonín Novotný.³¹ Prohlásil, že Lidové milice jsou *v naprosté bojové pohotovosti připraveny k drtivému zásahu proti každému, kdo by se snažil a pokoušel mařit náš postup k vítěznému budování socialismu.*³² Také on připomněl, že je nutné zajistit *bojovou pohotovost naší strany*, nedávno se podle něj projevila pasivita a nesprávné chápání úkolů strany v některých základních organizacích, např. v Prostějově, České Lípě, v některých jednotných zemědělských družstvech atd.³³

Účastníci zasedání se ihned po jeho skončení rozjeli do svých regionů (ti ze vzdálenějších krajů byli dopravováni letadly), kde v 17 hodin začínala zasedání krajských výborů strany, rozšířená o stranický aktiv kraje, kterých se účastnili krajští vedoucí masových organizací.³⁴ Večer potom proběhly schůze okresních (případně městských a obvodních) výborů za účasti funkcionářů základních organizací. Následovaly členské schůze základních organizací. Do krajů vyrazili na pomoc vybraní pracovníci ÚV KSČ, kteří byli doprovázeni osobní stráží z řad StB, podobně jako úředníci Státní banky při rozvozu nové měny z krajských skladů do jednotlivých poboček (každý z nich dostal dva ochránce). Náčelníci krajských a okresních správ StB navíc dostali za úkol zajistit chod plenárních zasedání krajských (KV KSČ) a okresních výborů (OV KSČ), kterých se také měli účastnit náčelníci regionálních útvarů SNB. Dopravu účastníků na tyto schůze měly pomoci zajistit armáda a Bezpečnost.³⁵

Pracovníci aparátu KSČ na všech stupních řízení měli pohotovost. Do jejich kompetence spadalo řízení průběhu reformy v regionech. Na KV KSČ se shromažďovaly informace ze tří zdrojů – od Bezpečnosti, Lidových milicí a po stranické linii. Mnohdy ovšem prezentovaly rozdílné názory, získané zprávy byly nezdůvěryhodné nebo nedocenené, například v Ostravském kraji. Naopak jako vzorná byla označována spolupráce bezpečnostních složek a stranických orgánů v Pražském kraji.³⁶

30 Tamtéž.

31 Antonín Novotný (1904–1975) – strojní zámečnický, člen KSČ od roku 1921, před válkou působil v různých stranických regionálních funkcích, za války v koncentračním táboře, 1945–1951 vedoucí tajemník KV KSČ v Praze, od r. 1951 člen předsednictva ÚV KSČ, od r. 1953 první tajemník ÚV KSČ, 1957–1968 prezident, v březnu 1968 nucen rezignovat, poté se stáhl z politického života.

32 Tamtéž, Zápis o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 30. května 1953 v Míčovně na Pražském hradě, 30. 5. 1953.

33 V Prostějově došlo 10. dubna 1953, po odstranění sochy T. G. Masaryka (viz článek Pavla Marka: Protikomunistické demonstrace v Československu v roce 1953 v tomto čísle *Securitas Imperii*), k rozsáhlým protikomunistickým demonstracím; 3. května 1953 proběhla rozsáhlá stávková akce v dílnách ČSD v České Lípě; problémy mezi členy JZD byly způsobeny násilnou kolektivizací.

34 ABS, f. 310, sign. 310-72-29 Dopis ÚV KSČ adresovaný krajským výborům KSČ, 30. 5. 1953.

35 Tamtéž, Dopis ÚV KSČ adresovaný okresním, městským a obvodním výborům KSČ, 30. 5. 1953.

36 ABS, f. A2/1, inv. j. 122 Hodnocení bezpečnostních opatření k provedení peněžní reformy, 15. 6. 1953.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

Do pohotovosti byla uvedena také již zmiňovaná „ozbrojená pěst strany“ – Lidové milice.³⁷ Ještě před oficiálním oznámením o konání měnové reformy 30. května 1953 byl přečten oddílům LM rozkaz ÚV KSČ, který jim nařizoval *prosazovat uskutečňování usnesení vlády a strany, přesvědčovat o jeho správnosti náš pracující lid; být v naprosté bojové pohotovosti připraveny k drtivému zásahu proti každému, kdo by se pokoušel mařit náš postup k vybudování socialismu*.³⁸ V rámci akce s krycím názvem „Kulomet“ dostali za úkol zajišťovat ostrahu závodů a plnit agitační úkoly, tj. přesvědčovat pracující o správnosti reformy. V krajských městech navíc měly být v pohotovosti tři čtyři rychlých oddílů podřízené krajským velitelům Lidových milicí (šest rot v Praze), kterými byli krajští tajmenníci KV KSČ. Vedle toho měli v každém okrese poskytnout StB dalších 20–60 plně vyzbrojených mužů k plnění zvláštních úkolů.³⁹ Pro střežení závodů od 30. května do 8. června sloužilo 77 597 milicionářů, dalších 9835 bylo připraveno v rychlých oddílech, 26 772 mužů se podílelo na střežení výměnných středisek a pomáhalo VB, celkem bylo nasazeno 114 204 milicionářů.⁴⁰ Při většině nasazení vystupovali tvrdě (kromě okresu Vimperk), často si stěžovali na příslušníky VB, kteří si podle nich počínali příliš mírně, někde proto museli být policisté vyměněni.

V pět hodin odpoledne promluvil předseda vlády Viliam Široký⁴¹ do rozhlasu a oficiálně oznámil občanům, že proběhne měnová reforma. Příslušníci Veřejné bezpečnosti měli ten den ve spolupráci s orgány „lidosprávy“ projednat zákaz čepování a prodeje alkoholu.⁴² Jejich kolegové z StB v podvečer vyrazili do terénu, aby prostřednictvím agentury shromažďovali informace o náladách mezi obyvatelstvem.

Ráno 31. května byly podrobné informace o reformě zveřejněny ve všech novinách. Během dne pracovníci poboček Státní banky připravovali jednotlivá výměnná střediska. Na jejich ochranu vzápětí nastoupili příslušníci VB a Lidových milicí. Od rána také byla v pohotovosti kriminální policie, jejíž členové dohlíželi na provádění inventury v obchodech, stejně jako pouliční hlídky mohly prohlížet všechny osoby s podezřelými zavazadly. Příslušníci StB zatím pokračovali v aktivní agenturní činnosti. Ten den byl na většině území ještě zaznamenán klid, pouze v některých městech se v podvečer a večer vytvářely hloučky diskutujících občanů, k incidentům však nedošlo.⁴³ V Olomouci byli při pouliční diskusi s občany zadrženi náměstek předsedy vlády Oldřich Beran⁴⁴ a tajemník ÚV KSČ František Nečásek,⁴⁵ kteří byli SNB považo-

37 Více k účasti Lidových milicí v době měnové reformy 1953 viz BAŠTA, Jiří: *Lidové milice 1948–1969. Nelegální armáda Komunistické strany Československa*. ÚSTR, Praha 2013, s. 140–143.

38 ABS, f. 310, sign. 310-72-29 Rozkaz Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 30. 5. 1953.

39 Tamtéž, dopis vedoucího oddělení Lidových milicí Aloise Kotvy a prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného adresovaný krajským velitelům Lidových milicí, 30. 5. 1953.

40 BAŠTA, Jiří: *Lidové milice 1948–1969*, s. 141.

41 Viliam Široký (1902–1971) – železničář, člen KSČ od roku 1921, blízký spolupracovník K. Gottwalda, spolupracovník sovětské NKVD, od r. 1945 člen ÚV KSČ, 1945–1953 předseda KSS, 1945–1953 náměstek předsedy vlády, 1950–1953 ministr zahraničí, 1953–1963 předseda vlády.

42 JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Svítání, Praha 1992, s. 73.

43 MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*, s. 111–112.

44 Oldřich Beran (1905–1971) – 1953–1955 ministr státní kontroly a od března do září 1953 současně náměstek předsedy vlády, 1955–1956 ministr, předseda Státního výboru pro výstavbu, 1956–1962 ministr stavebnictví.

45 František Nečásek (1913–1968) – od ledna do září 1953 tajemník ÚV KSČ.

Milan Bárta

vání za provokatéry.⁴⁶ Někteří lidé se snažili utratit poslední peníze, většina nervózně vyčkávala, co přijde.

Průběh

Nové peníze, vytištěné v Sovětském svazu, byly tajně převezeny přes hranice a uschovány ve vojenských skladech.⁴⁷ Převoz do krajských poboček Státní banky, jež zajišťovala svými automobily armáda s pomocí SNB, začal v noci z 30. na 31. května a pokračoval po celý den 31. května, stejně jako převoz tiskopisů ministerstva financí nutných pro výměnu peněz (pokud by nestačila vozidla armády, měla být poskytnuta pomoc automobily národních výborů). Okresní zmocněnci ministerstva financí je potom vozidly ministerstva národní obrany rozvezli do jednotlivých okresů. Osobní ochranu úředníků Státní banky přitom, jak již bylo uvedeno, zajišťovali příslušníci StB. Strážení nové měny ve výměnných střediscích převzali příslušníci VB. Podobně se v zaplombovaných pytlích převážely další tiskopisy potřebné pro výměnu peněz (formuláře, ceníky apod.). Vojáci zajišťovali dopravu nové měny do středisek po celou dobu reformy, svázeli také staré, již neplatné peníze do krajských poboček Státní banky. Převoz po celou dobu akce probíhal dobře, vyskytly se pouze menší problémy, jako např. porušení obalů, ve kterých byly nové peníze zabaleny, někde chyběly tiskopisy atd.

Během vlastní výměny peněz měla být hlídkami složenými z příslušníků Veřejné bezpečnosti a členů Lidových milicí strážena výměnná střediska, okresní a krajské pobočky Státní banky, budovy krajských a okresních výborů KSČ i další významné objekty. To si vyžádalo nasazení velkého množství lidí a Bezpečnost se snažila zapojit také armádu, která disponovala velkým množstvím vojáků. Velící důstojníci ale tyto snahy většinou odmítali, na některých místech však vojáci nakonec se strážním středisek pomáhali.

V Brněnském kraji např. výměnná střediska strážily oddíly složené ze dvou příslušníků VB a čtyř až šesti milicionářů.⁴⁸ Velitelé těchto minijednotek měli hlásit průběh služby, velikost a náladu fronty, zprávu o zadržených, kdo si vyměňoval vyšší částky, počet osob, kterým byly peníze vyměněny atd. Tyto zprávy museli podávat nadřízeným dvakrát denně prostřednictvím spojek. Mimořádné události samozřejmě hlásili telefonicky ihned. Dále byl ve střediscích jeden kriminalista v civilu, který sledoval předkládání občanských průkazů a podle nich ztotožňoval hledané osoby. V noci potom střediska strážili milicionáři – jeden hlídal hlavní vchod, druhý byl uvnitř střediska ve výměnných místnostech.⁴⁹ Situaci komplikovalo také to, že počet středisek nebyl stálý, měnil se podle momentální potřeby, přičemž v prvních dvou dnech rostl s tím, jak stávající střediska výměnu nezvládala, v posledních dvou dnech se jejich počet s utlumením zájmu o jejich služby naopak snižoval. Vedle středisek umístěných

46 BÍLEK, Jiří: *Československá armáda a měnová reforma v roce 1953*, s. 71.

47 Peníze dovezené tajně ze SSSR byly uskladněny ve skladištích čs. armády, kde byly jako tajný materiál zvláštní důležitosti stráženy až do 29. 5. 1953. Více viz BÍLEK, Jiří: *Československá armáda a měnová reforma v roce 1953*, s. 67.

48 ABS, f. N1-10, inv. č. 7 Speciální vládní akce – vyhodnocení průběhu akce, 15. 6. 1953.

49 Tamtéž. Povinnosti velitele střediska, 31. 5. 1953.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

v kamenných budovách existovala i pojízdna nebo noční výměnná střediska. Jen v Brněnském kraji působilo během čtyř dnů celkem 517 výměnných středisek, při kterých vykonávalo hlídkovou službu celkem 1038 příslušníků VB a 1957 milicionářů.⁵⁰

Na mnoha místech však tyto hlídky vyčerpaly síly SNB a velitelům nezbyl prakticky nikdo, kdo by podával informace o situaci (část mužů museli držet v pohotovosti v záloze).⁵¹ Hledaly se proto i další způsoby, jak získat posily. V Brně byli např. do nočních hlídek v ulicích zapojeni muži Pomocné stráže VB, okrskoví zmocněnci VB a vojáci Pohraniční stráže, přičemž mnoho z nich muselo ve dne vypomáhat i při ochraně výměnných středisek (zejména v prvních červnových dnech, kdy docházelo k největšímu náporu lidí, kteří chtěli vyměnit peníze).

U výměnných středisek se od časných hodin 1. června 1953 tvořily dlouhé fronty. Nával před řadou z nich způsobilo první den také to, že rozvozy peněz byly špatně organizované. Ráno tak mnohde nebyly peníze, někde byly přivezeny až odpoledne, jinde zase přišli pozdě úředníci zajišťující výměnu. V průběhu dne se ukázalo, že výměnných středisek bylo otevřeno málo a musela být zřizována další. Na některých místech nebyl dostatek nových peněz k výměně. Vlastní výměna peněz až na výjimky proběhla bez větších problémů. Na některých místech se objevily problémy s tím, že v pokladnách chyběly peníze (tzv. manko), což bylo dáváno za vinu Státní bance, ve které nebyly vzhledem k časovému tlaku vydávané peníze přepočítávány, ale přebírány v zapečetěných pytlích. Podobné případy se prý vyskytly i v samotné Státní bance při kontrole balených peněz dodaných sovětskou tiskárnou.⁵²

Mezi úředníky Státní banky i jejich strážci se našli i tací, kteří se pokoušeli situaci využít k vlastnímu obohacení, např. úředník J. M. z Vyškova chtěl za pomoci falešných podpisů provést výměnu 157 000 Kčs v poměru 1:5. V Brněnci u Svitav zase jeden voják Československé armády určený ke střežení zásilek poškodil pytel s novými penězi a část zcizil, brzy však byl zadržen. Daleko více trestných činů v souvislosti s měnovou reformou bylo spácháno při vlastní výměně peněz. Do 8. června 1953 bylo zaznamenáno 925 případů, většinou šlo o drobné přestupky – některé národní výbory podepsaly tzv. kulakům, že mají právo na výměnu peněz 1:5,⁵³ někteří lidé se snažili vyměnit peníze za neexistující děti, jiní se snažili vygumovat razítka o výměně v občanských průkazech apod.

Bezpečnost se v průběhu měnové reformy soustředila na ochranu výměnných středisek.⁵⁴ Ta však zůstala v klidu a k hlavním nepokojům došlo na závodech, někde

50 Tamtéž. Speciální vládní akce – hlášení o použití příslušníků VB, 29. 6. 1953.

51 Ve zmiňovaném Brněnském kraji to bylo např. dohromady na 600 mužů.

52 ABS, f. 310, sign. 310-56-12 Výměnné středisko B/III při MNB. Výměna peněz – závěrečná zpráva, 5. 6. 1953.

53 Osoby vyloučené z tzv. vázaného trhu („vesničtí boháči“ a jejich rodiny, soukromí živnostníci, bývalí vysocí úředníci, „zbytky kapitalistických živlů“ apod.) musely všechny peníze vyměnit v poměru 50:1. Celkem se jednalo zhruba o 300 000 případů.

54 PETRÁŠ, Jíří: Peněžní reforma 1953. In: *Sborník archivu ministerstva vnitra*, č. 3, Odbor archivní a spisové služby MV ČR, Praha 2005, s. 149. Původně podle plánů měli pomáhat se střežením výměnných středisek vojáci ČSA, armáda však svou přítomnost omezila pouze na nejnútnejší míru a krátce před zahájením akce tak musely být jednotky Bezpečnosti střežící střediska posilovány. ABS, f. 310, sign. 310-72-31 Zpráva z HS-StB pro všechny KS-StB a oddělení StB Jáchymov, 30. 5. 1953.

Milan Bárta

se nepokoje následně přelily do ulic. V jednání mnoha funkcionářů StB i VB byla patrná nervozita a snaha o opatrný postup. Na řadě míst se snažili nepokoje ukončit přesvědčováním a agitací, což většinou nemělo úspěch. Již v průběhu reformy dostaly krajské správy VB pokyny k sestavování hlášení o deseti bodech, ve kterých měly zaznamenávat stávky, menší narušení práce, letáky, nápisy, anonymní dopisy, nepravdivé a poplašné zprávy; nedostatky ve výměnných střediscích, trestnou činnost, machinace se zbožím před i po reformě apod.⁵⁵

Ráno 1. června 1953 se v podnicích a institucích sešly schůze základních organizací KSČ, které měly propagovat probíhající reformu. Mnozí komunisté tu vyjadřovali své výhrady. Vedle toho se konala shromáždění zaměstnanců svolaná vedením nebo odborovými organizacemi. Mezi bezpartijními dělníky zatím docházelo k bouřlivým diskuzím, na řadě míst došlo k zastavení práce, které v některých případech přerostlo ve stávky nebo otevřené demonstrace vyjadřující nespokojenost s komunistickým režimem. K největšímu vystoupení dělníků došlo toho dne v Plzni. Na některých místech, např. v ČKD (Českomoravská Kolben–Daněk) Sokolovo v Praze, byli fyzicky napadáni straníční agitátoři. Velkou nespokojenost na řadě míst vyvolalo také to, že vedení podniků často ignorovala nařízení vlády o nových výplatních termínech a vyplatila mzdy až koncem měsíce, kdy již dělníci peníze nemohli utratit a tak o ně přišli. Řadu stávek se stranickým orgánům, vedením podniků a hrozbou bezpečnostních sil podařilo zlikvidovat, než stačily přerůst v nepokoje. Od 2. června 1953 již byla situace klidnější, k čemuž napomohlo i otevření dalších výměnných středisek a zlepšení zásobení novou měnou. Přesto i v dalších dnech nepokoje a stávky na závodech pokračovaly, např. na Ostravsku.

Podle hlášení ministerstva národní bezpečnosti v průběhu měnové reformy v celé republice stávkovalo celkem 129 závodů s 32 359 zaměstnanci, jeden závod dokonce čtyři dny. V tomto seznamu byly uvedeny pouze větší organizované stávky, řada případů přerušení práce nebyla zaznamenána (šlo většinou o menší akce, které se podařilo zlikvidovat agitací funkcionářů KSČ bez zásahu Bezpečnosti).⁵⁶ Nepokoje se soustředily především do českých zemí, v některých krajích byly protesty zaznamenány pouze ojediněle, především na jihu Moravy a západním a středním Slovensku. Na Slovensku měly události mnohem mírnější průběh, způsobený absencí velké koncentrace průmyslu a tím také odlišnými metodami práce policejního aparátu.⁵⁷ V některých případech se Bezpečnosti díky upozornění sítě spolupracovníků ve spolupráci s funkcionáři KSČ a politickými aktivisty a agitátory podařilo stávkám zabránit, např. v SONP (Spojené ocelárny, národní podnik) Kladno, ČSD (Československé státní dráhy) České Budějovice či doly na Příbramsku. V dalších případech pomohlo „přesvědčování“ nahlášených iniciátorů (např. v sokolovském revíru), jinde zase preventivní zatýkání označených aktivistů (jatka v Praze 7).⁵⁸

55 ABS, f. N1-10, inv. č. 7 Dopis z HS-VB krajských správám VB, 3. 6. 1953.

56 ABS, f. A2/1, inv. j. 122 Hodnocení bezpečnostních opatření k provedení peněžní reformy, 15. 6. 1953.

57 VARINSKÝ, Vladimír: Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku. In: *Krížový režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, Banská Bystrica, 1997, s. 67.

58 Díky agenturní síti se podařilo zjistit, že se na příští den připravovalo sročení všech zaměstnanců.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

Většinu využití sítě tajných spolupracovníků zabránil nedostatek řídicích orgánů Bezpečnosti (většina z nich se podílela na ochraně výměnných středisek) a také malý počet spolupracovníků přímo na závodech. Zatčeno mělo být celkem 472 lidí (336 v Plzeňském kraji).⁵⁹ Vesměs se mělo jednat o lidi z „buržoasní třídy“, tj. bývalé obchodníky, živnostníky, soukromé zemědělce, vyakčnění státní zaměstnanci včetně bývalých příslušníků SNB atd.⁶⁰ Podle zpráv Státní bezpečnosti šlo o „organizované akce reakce“, které vedli „nepřátelé“ z řad kulaků, národních socialistů a podobně.⁶¹ Také tehdejší stranické orgány viděly za protesty „antisocialistické výtržnosti“ a snahu o „protistátní vzpuru“.⁶² Ve skutečnosti se do akcí většinou zapojila pouze část zaměstnanců a aktivní protesty nenabýly masového charakteru, charakterizovaly je spíše živelnost a nekoordinovanost.⁶³ K projevům nespokojenosti dělníků vedlo především zklamání ze sociální necitlivosti rozhodnutí strany a státu⁶⁴, které místy přerostlo v kritiku stávajících poměrů a volání po politických změnách.⁶⁵ Přestože se může zdát, že na některých místech (především v Plzni) politické i mocenské orgány naprosto selhaly, nedosáhly nikde protirežimní aktivity takového rozsahu, aby mohly skutečně ohrozit vládu KSČ.⁶⁶

Nesouhlas s měnovou reformou vyjadřovali lidé také jinými způsoby. Do 8. června 1953 Bezpečnost shromáždila více než 100 letáků, podle rozdílnosti obsahu a zhotovení (většinou byly psané rukou) se nejspíše jednalo o jednotlivce, ne větší organizované skupiny, méně se vyskytly protistátní nápisy a také několik případů anonymních dopisů zaslaných funkcionářům KSČ. Členové komunistické strany zase nespokojenost vyjadřovali odevzdáváním stranických legitimací, odhlašování stranického tisku apod.

Celkem v 7906 výměnných střediscích, která od 1. do 4. června 1953 vyměňovala peníze (ne všechna působila celou tu dobu), pracovalo na 50 000 lidí. Dostavilo se do nich 4 329 036 občanů, kteří vyměnili peníze za 12 369 042 osob (jedno středisko průměrně odbavilo asi 1600 osob).⁶⁷ Postiženi byli prakticky všichni obyvatelé repub-

V noci proto byli pozatýkáni aktivisté a zpráva StB spokojeně konstatovala, že nakonec z 1200 zaměstnanců stávkovalo pouze asi 200. ABS, f. A2/1, inv. j. 122 Hodnocení bezpečnostních opatření k provedení peněžní reformy, 15. 6. 1953.

59 Toto číslo se zdá velmi nízké již vzhledem k tomu, kolik osob je uvedeno při zatýkání v Plzni. Pokud není cíleně podhodnocené, je sestavené z podkladů pouze za první červnové dny.

60 ABS, f. Hlavní správa VB – Vnitřní odbor (dále jen H1-4), inv. j. 188 Vyhodnocení speciální vládní akce /měnová reforma a zrušení lístkového systému v zásobování/, červen 1953.

61 ABS, f. Historický fond (dále jen H), sign. H-193 Měnová reforma 1953, 8. 7. 1976.

62 ČISAŘ, Čestmír: *Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara*. SinCon, Praha 2005, s. 416.

63 Např. v Budějovickém kraji v 28 závodech proběhlo 30 stávek, ze 17 881 zaměstnanců stávkovalo 6312, ti „prozaháleli“ celkem 235 694 hodin. ABS, f. 310, sign. 310-72-30 Přehled stávek v kraji Č. Budějovice, nedatováno.

64 V některých případech byly příčinami zdánlivě malichernosti, např. v České Třebové opustil personál dvanácti nákladních vlaků službu, aby si donesl svačinu z domova, protože za staré peníze si nemohl nic koupit. ABS, f. H1-4, inv. j. 188 – Vyhodnocení speciální vládní akce /měnová reforma a zrušení lístkového systému v zásobování/, červen 1953.

65 McDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953. In: *Minulostí západočeského kraje*, 2011, roč. XLVI, s. 215, 225.

66 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008, s. 72.

67 NA, f. 02/5, sv. 64, a. j. 175 bod 4, Zpráva o peněžní reformě a její vyúčtování, 8. 9. 1953. V součtu nejsou zahrnuty údaje za střediska MNO, MNB a pracovníků Jáchymovských dolů.

Milan Bárta

liky, velká část dělníků a úředníků, především ale důchodci a rodiny s malými dětmi. Od lidí a hospodářských organizací bylo převzato celkem 49,1 miliardy ve starých penězích. V nové měně bylo vydáno 1,4 miliardy, z toho 725 milionů v poměru 5:1. Stát se obohatil o více než 14,5 miliardy korun nové měny. Současně s provedením výměny peněz byl zrušen tzv. vázaný trh a spolu s ním lístkový systém. Zrušeny byly také tzv. vázané vklady z první poválečné měnové reformy z roku 1945.⁶⁸

Nepokoje

Na řadě míst v Československu došlo k projevům nesouhlasu s měnovou reformou, které někde přerostly ve stávkový a demonstrace. Hlavní příčinou nespokojenosti byly mzdové a sociální požadavky, opožděné výplaty záloh na konci měsíce a nespokojenost s kurzem výměny peněz. Někde tyto projevy přerostly v projevy nespokojenosti s komunistickým režimem. Většinou se jednalo o velké průmyslové závody, dělníci přitom dosud byli považováni za vládnoucí společenskou třídu a hlavní oporu režimu. To představovalo jeden z důvodů, proč odpovědné funkcionáře krajských výborů i náčelníky bezpečnostních složek vývoj překvapil a situaci na některých místech nezvládli. Přispěla k tomu také přetíženost bezpečnostního aparátu, který musel zajišťovat velké množství úkolů, přičemž díky utajovanosti celé akce dostal na přípravu pouze minimální čas. Na většině míst, kde došlo k velkým nepokojům (Plzeň, Ostravsko, Strakonice), také selhala agenturní síť Bezpečnosti.⁶⁹ V místech větších nepokojů bylo zpravidla nutné povolát posily z jiných oblastí, jak to komentoval prezident Zápotocký: *Celá naše strana prošla opravdovou těžkou zkouškou [...] Situace se zdála v některých chvílích přímo hrozivou. Na mnohých místech by ji soudruzi nebyli zdolali, nebyť pomoci z ústředí. Mohli ji však zdolat vlastními silami, kdyby se byli včas řídili pokyny z ústředí, nepodceňovali vážnost situace, včas a rozhodně zasahovali.*⁷⁰ Nutno však dodat, že podobný kolaps postihl i představitele stranického a státního aparátu.

Platilo to především pro Plzeň, kde došlo k největším a nejnámějším vystoupením občanů, které přerostly v projev nesouhlasu s komunistickým režimem.⁷¹ Náčel-

68 Více viz např. NĚMEČKOVÁ, Věra: *Naše měna a peníze v zajetí politiky 1938–1947. O československé měnové reformě 1945*. Libri, Praha 2008; VENCOVSKÝ, František: *Tři měnové reformy pro jednu generaci*. In: LOUŽEK, Marek (ed.): *Fenomén Stalin: náhoda nebo nevyhnutelnost? Padesát let od měnové reformy*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2003, s. 121–124.

69 ABS, f. A2/1, inv. j. 122 Hodnocení bezpečnostních opatření k provedení peněžní reformy, 15. 6. 1953.

70 KAPLAN, Karel – VÁCHOVÁ, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty*. ÚSD AV ČR, Praha 1993, s. 11

71 Více viz např. BÍLEK, Jiří: *Československá armáda a měnová reforma v roce 1953*, s. 75–80; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, s. 101–103, 132–136; McDERMOTT, Kevin: *Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953*, s. 208–233; týž: *Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953*. In: *Contemporary European History*, 2010, č. 4, s. 287–307; SKÁLA, Adam: *Červen 1953 v Plzni ve vzpomínkách Josefa Hodka*. In: *Minulosti západočeského kraje*, 2008, roč. XLIII, s. 364–369; týž: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. In: *Minulosti západočeského kraje*, 2007, roč. XLII, s. 602–639; SMULA, Johann: *The Party and the Proletariat: Škoda 1948–53*. In: *Cold War History*, 2006, č. 2, s. 153–175; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Michael, Praha 1993; ULČ, Ota: *Malá doznání okresního soudce*. Šulc-Švarc, Praha 2013, s. 100–103.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

ník KS-StB major Matěj Bálek⁷² dostal první informace o měnové reformě a rámcové pokyny pro provádění na již zmiňované poradě náčelníků večer 28. května 1953. Tam mu také bylo svěřeno velení nad StB i VB v celém kraji. Ke své smůle si z nich vybral především opatření zahrnující ochranu výměnných středisek (vybudování výměnných středisek a spojení s nimi, jejich ochranu před útoky apod.). Se svým plánem seznámil 30. května 1953 účastníky rozšířené schůze KV KSČ, kterého byl sám členem. Společně s náčelníkem KS-VB kapitánem Antonínem Vintrem⁷³ vydali směrnice pro podřízené velitele, ve kterých opakovali zaměření převážně technicko-administrativního rázu.⁷⁴ Ve stejný den se v budově StB na Charkovském (dnes Anglickém) nábřeží ustavil krajský bezpečnostní štáb, v jehož čele stál M. Bálek a jehož členy tvořili zástupci dalších ozbrojených složek.

Bálek navíc vydal pokyn k zesílení agenturní činnosti⁷⁵, když však získané poznatky za 29. a 30. květen 1953 nesignalizovaly nebezpečí, odvelel večer 30. května většinu operativních pracovníků na jednotlivé okresy k ochraně výměnných středisek. Ty totiž původně měli pomáhat střežit vojáci ČSA, kteří ovšem na poslední chvíli odřekli, a tak bylo třeba nahradit chybějící muže.⁷⁶ Na vytvoření záloh prakticky nezbyl nikdo (pouze 48 mužů VB a tři čtyři Lidových milicí). To se však v té chvíli nezdálo podstatné, ještě večer 30. května nic nenavštěvovalo tomu, že by mohlo dojít k větším nepokojům. Bálek zřejmě počítal pouze s omezenými vystoupeními „zbytků třídních nepřátel“, především sociálních demokratů. Nepokoje ostatně neočekávali ani straníční vedoucí kraje.⁷⁷

Řadoví příslušníci Státní bezpečnosti se na Plzeňsku o měnové reformě dozvěděli stejně jako ostatní občané 29. května 1953 hromadným poslechem rozhlasu (připomeňme, že StB měla pohotovost). Informace o provedení výměny peněz prý lidé přijali celkem kladně, jen ojediněle se projevila lítost nad ztrátou peněz. Ráno 1. června 1953 většina StB, VB a stovky milicionářů nastoupily ke střežení výměnných středisek. Na stranických schůzích v podnicích oficiálně zazněly pouze ojedinělé projevy nesouhlasu. Ve skutečnosti však pod zdánlivým klidem vřela nespokojenost.⁷⁸ Stranická schůze v Závodech V. I. Lenina se neplánovaně prodlužovala, mezi nestraníky, kteří zůstali na pracovištích, vzrůstala nervozita a nejistota, ozývaly se hlasy požadující přesnější

72 Matěj Bálek (nar. 1905) – zámečník, člen KSČ od roku 1924, v srpnu 1948 nastoupil k SNB, v lednu 1949 přišel na KV-StB Plzeň, od září 1950 náčelník KV-StB, za nevládnutí úkolů spojených s peněžní reformou přeložen v červenci 1953 ke správě nápravných zařízení, v listopadu téhož roku odešel do výslužby.

73 Antonín Vintr (nar. 1914) – člen KSČ od roku 1945, v červnu 1945 přijat k SNB k zemskému velitelství Praha, v lednu 1949 převelen ke KV-NB Jihlava, v srpnu 1951 krajský velitel KV-NB Plzeň, od ledna 1953 náčelník KS-VB Plzeň, od ledna 1955 zástupce náčelníka pro operativu na správě VB Jihlava, od ledna 1956 náčelník kádrového odboru na HS-VB Praha, od srpna 1959 pracoval na inspekci HS-VB Praha, v květnu 1969 dočasně odvelen k odboru pasů a víz KS-SNB Praha, v srpnu téhož roku odešel do starobního důchodu.

74 ABS, f. A2/1, inv. j. 494 Situace na KS-StB v Plzni v průběhu měnové reformy, 21. 12. 1953.

75 KS-StB v dubnu 1953 evidovala celkem 203 vázaných spolupracovníků při stavu 69 operativních pracovníků. ABS, f. A2/1, inv. j. 494 Situace na KS-StB v Plzni v průběhu měnové reformy, 21. 12. 1953.

76 SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni, s. 617.

77 Tamtéž, s. 604–605.

78 ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*, s. 11–12.

Milan Bárta

informace a odsuzující měnovou reformu. Postupně docházelo k zastavení práce, lidé vycházeli na nádvoří a část z nich, převážně z řad mladých zaměstnanců, vyrazila do ulic a zamířila do centra města, cestou se k nim připojili zaměstnanci z pobočného závodu v Doudlevcích a další a dopoledne se před radnicí, ve které sídlil Jednotný národní výbor (JNV), shromáždilo několik tisíc osob.⁷⁹ Dav násilím obsadil a vyplenil radnici a budovu krajského soudu a na několik hodin prakticky ovládl střed města. Aktivně si přitom počínalo poměrně malé množství lidí, vzhledem k výše uvedeným skutečnostem se jim však neměl kdo postavit. Hrstka milicionářů, která se je pokusila zastavit, neměla šanci, příslušníci VB se zpočátku drželi stranou a nezasahovali. Před radnicí se demonstranti dokonce zmocnili vozu SNB značky Škoda 1101 Tudor, který vyzdobený státními vlajkami postupoval v čele průvodu.⁸⁰

Informace o situaci dostávalo vedení bezpečnostních složek se zpožděním, navíc byly nepřesné a vzájemně si odporující. Major M. Bálek zřejmě ještě dlouho nevěřil, že by se situace mohla zvrtnout, jeho pokusy o zvládnutí situace byly nerozhodné a nekoordinované, zakázal svým podřízeným používat zbraně. Dopoledne navíc uvízl v obklíčené budově radnice a jeho spojení s podřízenými se prakticky přerušilo. Většinu svých záloh StB Bálek vyslal v civilu do ulic s pokynem přesvědčovat a agitovat⁸¹, obdobně si počínalo i KV KSČ, které do davu vysílalo stranické funkcionáře a neozbrojené milicionáře. Jejich argumentace však pouze přilévala olej do ohně, řada z nich byla inzultována, lidé prý zvláště pronásledovali příslušníky StB.⁸² Nerozhodnost a pasivita ozbrojených složek v počáteční fázi demonstrací byly pro účastníky protestů morální posilou – *ani policie, ani závodní milice, ba ani vojsko nic proti demonstrantům nezmohlo*.⁸³

Vedoucí stranického i bezpečnostního aparátu si záhy uvědomili, že situaci vlastními silami nezvládnou. Poslední zálohy SNB a LM byly vyslány jako posily k rozhlasu, hlavní poště, JNV a KV KSČ. Vedoucí tajemník KV KSČ Jan Hlína⁸⁴ později kritizoval své kolegy z bezpečnostních složek za přílišnou nerozhodnost a shovívavost, žádal prý o ozbrojený zásah, který odmítli.⁸⁵ Také příslušníci LM si stěžovali na to, že nebylo použito zbraní.⁸⁶ Hlína nakonec telefonem požádal ÚV KSČ o vyslání milicioná-

79 Více viz McDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu, s. 218–219.

80 Řidič vozidla prý byl později zatčen, protože projevil zbabělost.

81 Již před desátou hodinou z plzeňského vedení StB směřoval dotaz do Prahy, co si počít s narůstajícími problémy. Odpověď zněla nezakročovat, omezit se na agitaci, zasáhnout jen v případech, že by došlo k napadení výměnných středisek. SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů, s. 617.

82 ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*, s. 24.

83 SKÁLA, Adam: Červen 1953 v Plzni ve vzpomínkách Josefa Hodka. In: *Minulostí západočeského kraje*, 2008, roč. XLIII, s. 368.

84 Jan Hlína (1910–1983) – původně pomocný dělník, člen KSČ od roku 1945, funkcionář místní a okresní organizace KSČ, později KV KSČ Plzeň, od roku 1951 tajemník KV KSČ Plzeň, poslanec Národního (Federálního) shromáždění 1960–1971, v roce 1958 zvolen členem ÚV KSČ, roku 1962 se stal místopředsedou Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ, 1958–1962 kandidát předsednictva ÚV KSČ.

85 KAPLAN, Karel – VÁCHOVÁ, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty*, s. 27. Hlína kritizoval také to, že když demonstranti začali zpívat hymnu, SNB salutovala, místo aby zasahovala.

86 SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů, s. 605.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

řů z Prahy, což bylo příslibeno.⁸⁷ První posily však do západočeské metropole začaly přijíždět až kolem poledne a poměrně dlouho trvalo, než se podařilo zkoordinovat jejich činnost. Odpoledne dorazil také náměstek ministra národní bezpečnosti Jindřich Kotal, který svěřil velení všech sil do rukou brigádního generála Miroslava Kuchaře.⁸⁸ Vedle StB, VB a LM disponoval vojáky ČSA⁸⁹, vojáky Pohraniční stráže v Poběžovicích, vojáky Vnitřní stráže a hasiči s kropicími vozy. Nad městem prý přelétávala i letadla.

V průběhu dne došlo k desítkám střetů mezi demonstranty a bezpečnostními silami, několikrát zazněly výstřely, naštěstí však nemířily do davu. Lidé se proti ozbrojencům stavěli, brali jim pušky a ničili je. V řadě případů ke střetům došlo, když lidé požadovali propuštění zadržených nebo se je snažili zachránit. Zadrženi byli ihned podrobeni tvrdému bití, na kterém se podíleli příslušníci StB i milicionáři.⁹⁰ Poslední nepokoje byly likvidovány kolem 18. hodiny.

Večer potom do západočeské metropole přijel na kontrolu situace sám ministr národní bezpečnosti K. Bacílek. Byl vyhlášen zákaz nočního vycházení, po ulicích se ovšem pohybovali příslušníci Bezpečnosti, protože pokračovalo zatýkání neaktivnějších demonstrantů. Další dny pak střežily klid hlídky armády a milicionářů. Pohotovostní úderná rota Vnitřní stráže v noci střežila trať Plzeň-Nýřany, kde podle operativních poznatků StB hrozilo nebezpečí diverzního útoku na trať.⁹¹ Nedaleko Plzně navíc stály v záloze tanky prvního motomechanizovaného pluku Vnitřní stráže.

Ráno 2. června 1953 v okrese ještě některé závody v okolí města zastavily práci (Horažďovice, Rokycany, Janovice nad Úpou, Doudlevice). Protesty se týkaly především výše platů a různých příspěvků. Ještě dopoledne však po zásahu funkcionářů stranických a odborových organizací začaly všechny podniky pracovat. Státní bezpečnost zasahovala v pobočce Leninových závodů v Blovicích, kde byla po zastavení práce zvolena delegace, která měla odjet do Plzně a požadovat zvýšení mezd a propuštění všech zatčených.

K rozsáhlým protestům došlo také na Ostravsku. Stranické, státní i bezpečnostní orgány se původně nepokojů v této oblasti obávaly nejvíce. Také zde ovšem panoval zpočátku klid. První den výměně peněz došlo pouze k protestům omezeným na několik desítek osob, např. v závodě Sigma-pumpy Chuchelná, Tatra Kopřivnice či Vítkovické železárny Klementa Gottwalda (VŽKG). Velké protesty tu vypukly až ve dnech 2.–4. června 1953, soustředily se převážně do ostravsko-karvinských dolů.⁹² Také zde došlo k tomu, že příslušníci Bezpečnosti nebyli včas na místech nepokojů a bylo jich

87 McDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu, s. 217.

88 Miroslav Kuchař (1907–1974) – předválečný důstojník, po roce 1945 velel dělostřeleckým jednotkám, později protiletadlovému dělostřelctvu, od října 1951 zástupce velitele protiletadlové obrany státního území, od dubna 1953 protiletadlové obrany státního území, v březnu 1955 ustanoven 1. zástupcem velitele protivzdušné obrany státu, do zálohy přeložen v březnu 1959.

89 V Plzni bylo 1. 6. nasazeno celkem 43 důstojníků a 1236 vojáků. BÍLEK, Jirí: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953, s. 77.

90 ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: Utajené povstání 1953, s. 59–60.

91 ABS, f. A2/1, inv. j. 250 Vyjádření o splnění úkolu jednotek Vnitřní stráže MV při likvidaci protistátní provokace v roce 1953 v Plzni, 30. 5. 1953.

92 ABS, f. H1-4, inv. j. 188 Vyhodnocení speciální vládní akce /měnová reforma a zrušení lístkového systému v zásobování/, příloha Stávky a zastavení práce, nedatováno.

Milan Bárta

příliš málo. Podle StB za to mohlo selhání pracovníků Státní banky i státních orgánů a výměnu peněz tu prý fakticky zajišťovali příslušníci SNB, proto jich na práci s agenturou a na zálohy zbývalo málo (zálohu tu tvořilo pouze 40 mužů).⁹³ Proti horníkům musely nakonec zasáhnout spojené síly Veřejné bezpečnosti, Státní bezpečnosti, Lidových milic a Pohraniční stráže a Vnitřní stráže (PVS) i armáda.

Dne 3. června 1953 se z železáren Gustava Klimenta přenesly nepokoje do ulic Bohumína, k dělníkům se přidali železničáři a zastavili dopravu na nádraží⁹⁴, kde musela zasáhnout Bezpečnost. Zásah proběhl ukázkově, nejprve byli do akce vysláni příslušníci Státní bezpečnosti, jejichž úkolem bylo pozatýkat neaktivnější demonstranty a rozložit dav na menší skupiny, přičemž využívali tvrzení, že se blíží velké množství příslušníků VB, kteří se chystají k tvrdému zákroku. Když skutečně dorazili, zbyla jim již pouze likvidace menších skupin (pomohl tomu i odchod části demonstrantů do chemické továrny v Bohumíně).⁹⁵

Na tento den byla také plánována organizovaná stávka v národním podniku (dále jen n. p.) Československá státní automobilová doprava (ČSAD) Ostrava, o té se však Státní bezpečnost včas dozvěděla a iniciátoři byli včas zatčeni. Poslední den výměny peněz začal stávkami na dolech v Orlové. Vedení KSČ se obávalo opakování plzeňských událostí a rázně zareagovalo. Do Ostravy ihned odletěli ministr K. Bacílek s náměstkem generálmajorem Oskárem Jeleněm.⁹⁶ Po nich dorazil i tajemník ÚV KSČ Bruno Köhler⁹⁷ a zástupci armády. Ve dvě hodiny odpoledne požádal Jeleň armádu, aby postavila ozbrojené hlídky ke všem budovám OV KSČ na Ostravsku. Spoluprací stranických a bezpečnostních orgánů se mezitím situací na dolech podařilo zvládnout a odpolední směna již z větší části sfárala do dolů.⁹⁸

K velkým zásahům došlo také v několika městech v jižních Čechách, především ve Strakonících a Vimperku, kde opakovaně zasahovali také příslušníci Pohraniční stráže a Vnitřní stráže.⁹⁹ Ani zde neušel kritice náčelník KS-StB štábní kapitán Vladimír Bouzek,¹⁰⁰ např. když 3. června 1953 v České zbrojovce (ČZ) Strakonice odmítal

93 ABS, f. A2/1, inv. j. 122 Hodnocení bezpečnostních opatření k provedení peněžní reformy, 15. 6. 1953.

94 Tam prý někteří zaměstnanci spolupracovali s Bezpečností a aktivně zasahovali proti svým kolegům.

95 ABS, f. A2/1 inv. j. 1586 Návrh na udělení pochvalného uznání, 30. 6. 1953.

96 Oskár Jeleň (1904–1986) – učitel, člen KSČ od roku 1938, po válce prošel různými stranickými funkcemi na Slovensku, v červnu 1949 vstoupil do ČSA, kde zastával politické funkce, v únoru 1952 se stal náměstkem ministra národní bezpečnosti, později ministra vnitra. V prosinci 1954 byl z funkce odvolán, potom pracoval ve Zboru povereníkov na Slovensku, 1960–1967 čs. velvyslanec v Polsku.

97 Bruno Köhler (1900–1989) – redaktor, člen KSČ od roku 1921, po roce 1945 pracoval v sekretariátu ÚV KSČ, od ledna 1953 také tajemník ÚV KSČ, v 60. letech zbaven funkcí ve straně za podíl na nezákonnostech 50. let.

98 BÍLEK, Jiří: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953, s. 80–82.

99 Událostmi roku 1953 v jižních Čechách se dlouhodobě zabývá pracovník Jihočeského muzea Jiří Petráš; viz PETRÁŠ, Jiří: Akce „Strakonice-Vimperk“ 1953. In: *Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 2005, roč. XLII, č. 1, s. 37–43; týž: Peněžní reforma 1953, s. 141–171; týž: Postih účastníků demonstrace ve Vimperku 1953. In: *Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 1996, roč. XXXIII, č. 2, s. 143–144; týž: Průběh měnové reformy ve Strakonících. In: *Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 1995, roč. XXXII, č. 3, s. 217–219.

100 Vladimír Bouzek (nar. 1922) – strojní zámečník a automechanik, člen KSČ od roku 1945, v prosinci 1945 nastoupil k ZOB II., 1950–1951 KV-StB Jihlava, pak převelen na Velitelství StB do Prahy, od červ-

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

dát povel k zásahu bezpečnostních složek.¹⁰¹ Situaci ve Strakonících a ve Vimperku definitivně vyřešil až J. Janulík, který dorazil z Prahy.

K nepokojům spojeným s prováděnou měnovou reformou došlo i v hlavním městě. V ČKD Stalingrad se 1. června 1953 na nádvoří shromáždilo na tisíc lidí, kteří vyrazili do ulic, přidali se k nim zaměstnanci podniků Aero a Praga, protesty trvaly až do poledne a lidé přitom napadali stranické funkcionáře.¹⁰²

K ojedinělým nepokojům docházelo i po oficiálním ukončení výměny peněz. Dne 5. června 1953 proběhly menší stávky v n. p. Šumavan ve Vimperku, n. p. Chronotech-na ve Šternberku či v kovohutích v Dolním Kubíně na Slovensku. O den později přerušili práci ještě Východoslovenské strojírny v Košicích, jako poslední se uvádí stávka v některých dolech na Sokolovsku 7. června 1953.¹⁰³

Tresty

Bezprostředně po skončení měnové reformy se vedení KSČ rozhodlo ukázat tvrdou pěst a aktivní účastníky nepokojů exemplárně potrestat. Hledali se především iniciátoři a organizátoři protestních akcí. Stranické vedení, a především Bezpečnost nemohly a asi ani nechtěly uvěřit, že by nepokoje takového rozsahu, jako vypukly v Plzni, mohly vzniknout živelně a bez přípravy.¹⁰⁴ Za vším byly hledány akce „reakčních živlů“, „bývalých vykořisťovatelů“ a „agentů západních imperialistů“. První lidé byli zatčeni již v průběhu protestů proti měnové reformě, další ve dnech a týdnech následujících. Veřejné procesy měly ukázat, *jak nepřátelé lidově demokratického zřízení, různé fašistické a kořistnické elementy ve službách západních imperialistů se snažili usnesení vlády o měnové reformě zneužít k vyvolání protistátních demonstrací proti vládě a Komunistické straně a k organisování stávek*.¹⁰⁵ Procesy měly být *důkladným poučením pro ty příslušníky dělnické třídy, kteří z neuvědomělosti se nechali svést k neuváženým a škodlivým činům zavilými zmetky imperialismu*.¹⁰⁶

K největším protestům došlo v Plzni, zákonitě tam také následovaly nejtvrďší tresty. Vedení krajské správy StB si vysloužilo další kritiku za to, že neodhalilo původce nepokojů. Vyšetřování vzápětí převzala Hlavní správa StB, sama rozhodovala o tom, kdo

na 1951 velitel KV-StB České Budějovice, 1956–1957 zástupce náčelníka KS MV Pardubice, 1957–1958 škola v SSSR, 1958–1965 náčelník KS MV Plzeň, 1965–1974 náčelnické funkce u II. správy (kontrarozvědky), 1974–1980 XI. správa (správa kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky), v říjnu 1980 uvolněn ze služebního poměru do starobního důchodu, 1980–1987 externě působil na Vysoké škole SNB. Více viz TICHÝ, Martin: *Říkali mu dědek. Příběh protikomunistické skupiny Bayer a spol.* ÚSTR, Praha 2011, s. 189–193.

101 ABS, f. A2/1, inv. j. 1586 Řízení akce „Strakonice – Vimperk“ – předložení poznatků, 6. 6. 1953.

102 KAPLAN, Karel – VÁCHOVÁ, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty*, s. 185–196.

103 ABS, f. H1-4, inv. j. 188 Vyhodnocení speciální vládní akce /měnová reforma a zrušení lístkového systému v zásobování/, příloha Stávky a zastavení práce, nedatováno.

104 V Plzni měli funkci spojek vykonávat mladíci na kolech. NA, f. 02/5, sv. 60, a. j. 160, bod 18, Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni, 22. 6. 1953.

105 ABS, f. A2/1, inv. j. 500 Návrh na provedení veřejného soudního přelčení se skupinou provokatérů a organisátorů protistátních demonstrací a provokačních stávek v ostravském kraji, 14. 7. 1953.

106 Tamtéž, dopis náčelníku Správy StB vyšetřování pplk. B. Doubkovi, 22. 6. 1953.

Milan Bárta

bude souzen, prokuraturaře přitom přisoudila vedlejší úlohu.¹⁰⁷ Do Plzně vyrazila skupina zkušených vyšetřovatelů vedená náčelníkem Správy StB vyšetřování podplukovníkem Milanem Moučkou¹⁰⁸, krátce po ní dorazily „na výpomoc“ ještě další operativní pracovníci, jejichž úkolem bylo pozvednout odbornost plzeňských příslušníků StB.

Státní bezpečnost plánovala přípravu velkého procesu ve stylu minulých let, pro který navrhovala tři varianty.¹⁰⁹ Každý z těchto plánů měl své výhody i nevýhody, první varianta počítala s postihem neaktivnějších iniciátorů a organizátorů z řad bývalých aktivních funkcionářů a členů protikomunistických stran, bývalých „soukromokapitalistických živlů“, vyznavačů „amerického způsobu života“, „morálně rozložených osob“ atd., nevýhodou bylo, že šlo o lidi, které navzájem spojovala pouze účast na demonstraci (nebylo tedy možné prokázat plánované spiknutí). Druhá a třetí varianta nabízely postih lidí, kteří spolu pracovali a patřili mezi neaktivnější iniciátory nepokojů, činnost všech uvedených na sebe navazovala a navzájem se usvědčovali. Nevýhodou z tehdejšího hlediska představovalo, že se nejednalo pouze o „reakcionáře“, ale i o „neuvědomělé dělníky“, kteří jako důvod pro účast na demonstraci uváděli mladickou nerozvážnost nebo nespokojenost s měnovou reformou, která vznikla špatným vysvětlováním situace vedením závodu. Jména obsažená v těchto seznamech se částečně navzájem překrývala.

Rozhodující slovo při přípravě těchto procesů měl ovšem politický sekretariát ÚV KSČ, který 23. června 1953 schválil návrh na veřejný proces s *osnovateli protistátního spiknutí v Plzni*.¹¹⁰ Doporučil, aby iniciátoři nepokojů byli urychleně individuálně odsuzováni a rozsudky s uvedením charakteristik odsouzených byly zveřejněny, souhlasil také s propuštěním 109 lidí, kterým nebylo možné prokázat žádné nepřátelské činy během demonstrace s tím, že ti, kteří byli zatčeni na místě a v době demonstrací, budou odsouzeni „administrativní cestou“.

Nakonec v západočeské metropoli ve dnech 13.–22. července 1953 proběhla série procesů, ve kterých bylo dohromady odsouzeno více než 200 lidí, kteří od soudu odcházeli s tresty v délce trvání odnětí svobody od několika měsíců do čtrnácti let.¹¹¹

107 ABS, f. A2/1, inv. j. 494 Situace na KS-StB v Plzni v průběhu měnové reformy, 3. 11. 1953.

108 Milan Moučka (1922–2009) – truhlář, člen KSČ od roku 1945, v květnu 1945 začal pracovat v Oblastní zpravodajské odbočce Jihlava, 1946 přemístěn k ZOB II., po jeho zrušení přešel k StB, v dubnu 1949 náčelník KV-StB v Uherském Hradišti, v říjnu téhož roku přeložen k vyšetřovací skupině v Ruzyni, v dubnu 1953 jmenován náčelníkem Správy vyšetřování StB, v červnu 1956 propuštěn z MV pro podíl na nezákonnostech 50. let. Více viz BLAŽEK, Petr a kol.: Tváře vyšetřovatelů Státní bezpečnosti. In: *Paměť a dějiny*, 2012, č. 4, s. 73.

109 NA, f. 02/5, sv. 60, a. j. 160, bod 18, Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni, 22. 6. 1953.

110 ABS, f. A2/1, inv. j. 494 Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni, 22. 6. 1953; tamtéž, f. 310, sign. 310-68-4 Návrh na obvinění pro veřejný proces s účastníky protistátní provokační demonstrace dne 1. června 1953 v Plzni, 16. 6. 1953; NA, f. 02/5, sv. 60, a. j. 160 bod 18) Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni, 22. 6. 1953.

111 K plzeňským procesům více viz např. JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, s. 134–135; KAPLAN, Karel – VÁCHOVÁ, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*, s. 141–156; McDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu, s. 222–223; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: Utajené povstání 1953, s. 62–63; ULČ, Ota: *Malá doznání okresního soudce*, s. 104–111. Zřejmě nejpřesněji počty odsouzených uvádí SKÁLA, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni*, s. 606.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

Některé procesy přitom proběhly veřejně, z dalších byla veřejnost vyloučena. Většinou se jednalo o větší skupiny až 20 osob, v některých dnech přitom probíhaly i dva procesy za sebou a rozsudky byly vynášeny až v pozdních nočních hodinách.¹¹² V převážné míře byli obviněni z trestných činů násilí na veřejných sborech, útoku proti skupině obyvatel a násilí na veřejném činiteli. Méně se vyskytovalo obvinění z poškozování a rozkrádání národního majetku, ublížení na zdraví či návod k němu, schvalování trestného činu, obecné ohrožení či nedovolené ozbrojování.¹¹³ Téměř všichni přiznali vinu a tresty přijali.¹¹⁴ Většina z nich patřila mezi dělníky, nebo byla alespoň dělnického původu. Vedení Bezpečnosti a ministerstvo spravedlnosti opakovaně kritizovaly soudce za to, že nerespektovali *subjektivní stránku při zjišťování činnosti obviněných* (tj. „třídní přístup“), doporučovaly jim u „svedených“ mladistvých vynášet osvobozující rozsudky, případně tresty odpovídající délce doby vyšetřovací vazby.¹¹⁵ Soudy pokyny neplnily, a tak byly napomínány.¹¹⁶ Velká část odsouzených si trest odpykávala v uranových táborech. Minimálně dvě z žen odsouzených v Plzni zemřely ve vězení.¹¹⁷

Pod vlivem uvolnění v Sovětském svazu po Stalinově smrti se s nástupem nového kurzu pražského vedení perzekuce zmírnily a objevila se i nesmělá kritika represivních orgánů. A. Zápotocký 4. září 1953 v ÚV KSČ prohlásil: *Nejsou to jen národní výbory, jsou to i některé orgány bezpečnosti a justice, které nám svými zásahy a jednáním často pojem socialistické zákonnosti diskreditují*.¹¹⁸

Na Ostravsku tak díky tomuto uvolnění a vzhledem k časovému odstupu proběhlo trestání s menší intenzitou. V Ostravském kraji bylo ve spojení s měnovou reformou bezprostředně zatčeno 84 lidí (k nim se později přidalo dalších 6, konečné číslo se tedy vyšplhalo na 90),¹¹⁹ další byli vyšetřováni na svobodě (část z nich StB zavázala ke spolupráci a následně propustila).¹²⁰ Většina ze zadržených (především dělníků) byla rychle propuštěna, vazba byla uvalena na 26 z nich, vybírání byli hlavně podle „třídních hledisek“.

StB původně navrhovala veřejný proces s 22 lidmi.¹²¹ Vyšetřování se protahovalo a nakonec se počet obviněných zmenšil na 9 *provokátorů a organizátorů protistátních demonstrací*. Když politický sekretariát projednával 12. října 1953 trestní oznámení na skupinu demonstrantů z Ostravska, rozhodl, že proces nebude v rozporu s původním návrhem veřejný, účastní se ho pouze pozvané obecnstvo a ani průběh nebude zve-

112 ABS, f. A2/1, inv. j. 1586 Zprávy o procesech v souvislosti s událostmi v Plzni, 15. 7. 1953.

113 Srovnej s ULČ, Ota: *Malá doznání okresního soudce*, s. 104–105.

114 ABS, f. A2/1, inv. j. 1586 Zpráva o průběhu procesů před Lidovým soudem v Plzni dne 16. července 1953; Tamtéž, f. H, sign. H-193 Stručné informace zaslané z KS-StB Plzeň na správu StB vyšetřování o procesech s demonstranty v Plzni, červenec 1953.

115 Tamtéž, Zpráva z KS-StB v Plzni k procesu s demonstranty, 17. 7. 1953.

116 Tamtéž, Zpráva o průběhu procesů před Lidovým soudem v Plzni dne 16. července 1953.

117 ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: Utajené povstání 1953, s. 60.

118 ABS, f. A2/1, inv. j. 139 Projev soudruha ministra na shromáždění náčelníků a politických pracovníků ministerstvu vnitra, 10. 12. 1953.

119 Tamtéž, inv. j. 500, dopis pplk. B. Doubkovi, 22. 6. 1953.

120 ABS, f. H, sign. H-193 Zpráva o stavu a výsledcích vyšetřování osob zatčených při protistátních demonstracích v souvislosti s měnovou reformou, 23. 6. 1953.

121 JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, s. 136.

Milan Bárta

řejněn.¹²² Osm mužů a jedna žena měli být obviněni z návodu k poškození národního majetku, násilí na veřejném činiteli a pobuřování. Proces byl naplánován na počátek listopadu, ani tento termín však nebyl dodržen a hlavní přelíčení proběhlo u krajského soudu v Ostravě až 1.–3. prosince 1953. Výše vyřčených trestů se pohybovala mezi 6 měsíci až 5 lety.¹²³

V Praze a ve středních Čechách zadržela Bezpečnost 115 lidí, většinu z nich však brzy propustila¹²⁴, v jižních Čechách bylo zadrženo celkem 193 lidí (34 z nich bylo zatčeno).¹²⁵ V dalších regionech byly počty nižší.

Mnohem více lidí bylo postíženo mimosoudně (v dobové terminologii administrativní cestou), ať již z rozhodnutí místních stranických orgánů, orgánů Revolučního odborového hnutí nebo ad hoc zřízenými dělnickými komisemi v závodech. Jednalo se o vylučování z odborů, přerazování na těžší a hůře placenou práci, snižování platů, krácení dovolené, snižování přídatků na děti, vylučování studentů i pedagogů ze škol nebo ze studia vůbec nebo propouštění ze zaměstnání, v Plzni také o vystěhovávání ze škodováckých bytů.¹²⁶ Účast na demonstracích mohla být v těchto případech pouze záminkou, často se jednalo o vyřizování účtů nebo další opatření k potírání „třídního nepřítele“.

Větším čistkám zabránilo nesouhlasné stanovisko vedení Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS), které se bálo dalších komplikací ve vnitropolitické situaci v Československu. Sovětské vedení se snažilo zklidnit situaci v zemích východního bloku (vedle Československa se nepokoje způsobené životními podmínkami projevíly v Německé demokratické republice a Maďarsku), doporučovalo shovívavost a určité reformní kroky.¹²⁷

Průběh měnové reformy v SNB

Bezpečnost patřila vedle armády k preferovaným složkám komunistického vládního aparátu, což se po únoru 1948 projevilo také v nárůstu jejího početního stavu (zvláště u StB) a ve zvyšujících se rozpočtech. Špatné hospodaření ministerstva vedlo k tomu, že již v roce 1952 byl vydán tajný rozkaz, požadující úspornost a šetrnost, za výdaje jednotlivých složek přitom činil odpovědné jednotlivé náčelníky.¹²⁸ Tento pokyn nebyl dodržován podle představ vedení rezortu, a tak byla nutnost finančních úspor nadále připomínána.

122 ABS, f. A2/1, inv. j. 515 Návrh trestního oznámení na skupinu demonstrantů v Ostravě, říjen 1953; NA, f. 02/5, sv. 66, a. j. 179 bod 5, Trestní oznámení na skupinu demonstrantů v Ostravě, 7. 10. 1953.

123 JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, s. 138–140.

124 ABS, f. H, sign. H-193 Provokační demonstrace – zpráva, 24. 6. 1953.

125 KAPLAN, Karel – VÁCHOVÁ, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*, s. 181.

126 Více viz SKÁLA, Adam: Pokusy o hromadné vystěhovávání plzeňských obyvatel po roce 1948. In: *Mínilostí západočeského kraje*, 2012, roč. XLVII, s. 187–244.

127 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 93–95.

128 ABS, f. Organizační a vnitřní správa FMV III. díl (dále jen A6/3), inv. j. 277 Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti číslo (dále jen č.) 180 ze dne 30. 12. 1952 Hospodaření finančními a materiálními prostředky v ministerstvu národní bezpečnosti.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

Pokud budeme vycházet z pramenů, které jsou k dispozici, měla měnová reforma v bezpečnostních složkách (MNB, SNB, Pohraniční stráž a Vnitřní stráž) klidný průběh. V rámci MNB měla náležitosti spojené s prováděním měnové reformy v rezortu na starosti především hospodářská správa, která stála za vydáváním většiny směrnic a protokolů. Pro příslušníky Bezpečnosti byla k dispozici vlastní výměnná střediska, která byla původně určena pouze pro ně. Pokud by někdo z příslušníků SNB nemohl jít ke komisi MNB, mohl si vyměnit peníze u komise civilní. Opačně to však možné nebylo. Teprve 2. června 1953 vydala hospodářská správa MNB pokyn, který určoval, že ve střediscích MNB mohou vyměňovat peníze i rodinní příslušníci a správní a civilní zaměstnanci rezortu.¹²⁹ Také tato střediska pracovala od 1. do 4. června 1953. Výměna peněz probíhala podle stejných podmínek jako v civilním sektoru, tzn. při částce do 300 Kčs v poměru 5:1, nad tuto sumu 50:1. Ani ve výměnných střediscích prý nedocházelo k problémům a veškeré doklady byly odevzdávány včas a dobře zpracované. Kritizovány byly pouze dílčí nedostatky spojené s hlídkovou činností pracovníků bezpečnostního aparátu, často šlo o problémy s ubytováním a stravováním zvýšeného množství osob.

Dne 31. května 1953 bylo ukončeno vyplácení záloh na služební výdaje, uzavřeny peněžní deníky a veškeré finanční závazky, zbývající peníze měly být odevzdávány a přepočítány v poměru 50:1 atd.¹³⁰ Pokyny pamatovaly i na případy, kdy byli občané od 31. května do 4. června 1953 policií zadrženi a drženi ve vazbě. I jim měly být peníze vyměněny stejně jako ostatním, do 300 Kčs v poměru 5:1, od této částky 50:1.

Tajným rozkazem byly vydány pokyny pro provádění výměny peněz u MNB.¹³¹ Výměnné komise se zřizovaly v centrále MNB, na krajských správách, na Správě národní bezpečnosti Jáchymov, na brigádách Pohraniční stráže, praporech Vnitřní stráže a na školách MNB a Pohraniční a Vnitřní stráže. Všechny komise měly být pětičlenné, jednotliví členové měli rozdělené úkoly, jeden např. prováděl kontrolu dokladů, druhý přijímal a přepočítával staré peníze, třetí vydával peníze nové a dělal o tom záznam v dokladech, čtvrtý vedl řádné proučtování peněz, pátý odpovídal za správnost kontroly výpočtů a záznamů a byl současně vedoucím komise. Počty komisí schvalovali příslušní velitelé (u MNB náměstek pro věci hospodářské, na krajských správách náčelníci) podle návrhu příslušných ekonomických funkcionářů (na MNB náčelník hospodářské správy, v regionech účetní nebo zástupci náčelníků pro týl). Na krajských správách a ve školách MNB a PVS jejich složení schvalovaly národní výbory (tento souhlas byl ovšem prakticky bezvýznamný).

Komise musely být jmenovány do 8. hodiny 31. května 1953. Večer potom pracovníci poboček Státní banky provedli školení členů komisí. Komise se měly tak jako ostatní řídit směrnicemi, které obdržely od Národní banky. Velitelé schvalující složení komisí se spojovali přímo s vedoucími orgány Státní banky v místě útvaru a dohodli se s nimi na převzetí nových peněz. Současně si vyžádali tiskopisy a směrnice pro

129 ABS, f. 310, sign. 310-56-12 Opatření s měnovou reformou – dodatek, 2. 6. 1953.

130 Tamtéž, Opatření s měnovou reformou – směrnice, 31. 5. 1953.

131 ABS, f. A6/3, inv. j. 374 Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 90 ze dne 30. 5. 1953 Směrnice o provádění výměny peněz ve složkách MNB.

Milan Bárta

vydávání peněz (zajímavé je, že neměli požadovat přesný počet tiskopisů, kolik bylo mužů v jednotce, ale podle vlastního uvážení mohli jejich počty kvůli utajení nadsadit). Tyto komise, pokud by ukončily činnost na jednom místě (tzn. provedly výměnu peněz všech příslušníků daného útvaru), se mohly přesunout k jiné jednotce. Podle odhadů měla komise vyřídit 250–300 případů denně, na 1000 příslušníků by tedy vycházela jedna komise.

Vlastní výměna začala i u MNB 1. června 1953. Staré i nové peníze se ukládaly v místnostech, kde se měnily, tak, aby k nim nemohl nikdo nepovoláný. Výměna peněz se příslušníkům SNB zaznamenávala do jejich občanských průkazů (u vojáků základní služby do vojenské knížky). Podrobné údaje o průběhu se posílaly hospodářské správě MNB, která pro Státní banku zpracovávala celkové vyúčtování. Každý den měli také velitelé středisek podávat hlášení náměstkovi J. Kotalovi.

Jako příklad práce výměnných středisek uvedeme vedení MNB a Hlavní správu Státní bezpečnosti. Pro ně měla být zřízena dvě střediska, jedno na HS-StB ve Wintrově ulici (označené B/III), druhé v budově MNB v Majakovského ulici (v tzv. Polské vile, značka B/IV). V prvním středisku měli měnit peníze příslušníci I. (boj proti západním rozvědkám), II. (boj proti vnitřnímu nepříteli), III. (ekonomika), III.a (doprava) a V. (sledování a zatýkání) odborů, sekretariátu HS-StB, odboru vízového a pasového a odboru operativní evidence MNB. Do Polské vily měli přicházet pracovníci IV. (operativní technika) a VII. (ochrana státního tajemství a cenzura korespondence) odboru HS-StB, sekretariátu MNB, odboru archivního a studijního, spojovacího odboru MNB, správy zahraničněpolitické rozvědky (SZPR), Správy StB vyšetřování (dříve VI. odbor HS-StB) a sekretariátu Hlavního výboru KSČ na MNB. Náčelníkům bylo uloženo, aby do výměnných středisek posílali denně jednu čtvrtinu stavu tak, aby byli zhruba rozloženi od rána do večera.¹³²

Záhy se však ukázalo, že středisko ve Wintrově ulici všechno nestačí, a tak byla otevřena ještě pobočka označená B/III-a. Obě střediska od 8 hodin 1. června 1953 do ukončení činnosti v noci 4. června 1953 projednala celkem 1491 případů a výměnu peněz provedla 1857 osobám. Ve staré měně přijala celkem 3 613 926,70 Kčs, v nové měně vyplatila 178 439,89 Kčs. Od Státní banky si vyžádala celkem 250 000 Kčs v nové měně, vrátila tedy 71 560,11 Kčs. Rozdíl v součtech při přepočítávání peněz nakonec činil 2000 Kčs, které byly proplaceny z prostředků HS-StB. Toto manko bylo vysvětlováno chvatem, se kterým byly přejaty peníze od Státní banky, přičemž nebyly přepočítány.¹³³

Nepodařilo se zjistit, kolik výměnných středisek bylo pro příslušníky Bezpečnosti celkem otevřeno. Vzhledem k počtu osob, pro která byla střediska otevřena, plánovanému poměru výměny a osob (jedno středisko pro 1000 příslušníků, přičemž se tento počet v regionech nedal vždy dodržet) a kvůli tomu, že bylo nutné otvírat nová střediska, protože stávající střediska místy nestačila, by vycházel přibližný počet kolem 80–90 středisek.¹³⁴ Souhrnný výkaz o průběhu měnové reformy uváděl, že v nich

132 Tamtéž. Pokyny k provádění výměny peněz pro příslušníky MNB, 31. 5. 1953.

133 ABS, f. 310, sign. 310-56-12 Výměnné středisko B/III při MNB. Výměna peněz – závěrečná zpráva, 5. 6. 1953.

134 Pro MNB, MNO a jáchymovské doly mělo být otevřeno celkem 488 výměnných středisek, z toho 377 pro armádu, zbývá tedy 111, lze předpokládat, že většina z nich patřila ministerstvu národní bezpečnosti.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

byla provedena výměna celkem 58 158 lidem (z toho 5135 civilním osobám). Z nich si 21 621 vyměnilo jen 300 Kčs, do 1000 korun vyměnilo 17 640 osob, 1000–50 000 Kčs celkem 13 818 osob, částku 50 000–100 000 pak 74, přes 100 000 pouze 5 osob (z toho jeden celkem 205 000 Kč).¹³⁵

Aby byly příslušníkům bezpečnostních složek alespoň částečně kompenzovány finanční ztráty, které je v důsledku měnové reformy postihly, již 30. května 1953 byl vydán rozkaz ministra národní bezpečnosti, upravující jejich platy.¹³⁶ Ty měly být nadále vypláceny v nové měně v poměru 5:1. Měsíční služné přitom mělo být navýšeno, a to nejvíce u nejnižších mezd (výplaty do 1600 Kčs o 200 Kčs),¹³⁷ sestupně potom u platů vyšších (od 2801 Kčs do 3000 Kčs pouze o 40 Kčs).¹³⁸ Navýšeny byly také rodninné přídatky, a to opět odstupňovaně: pokud někdo živil jedno dítě, polepšil si nyní o 70 Kčs měsíčně, pokud jich živil pět, tak již o 630 Kčs a o 160 Kčs za každé další nezaopatřené dítě. Platy občanských zaměstnanců, důchody a sociální dávky vyplácených v působnosti MNB se měly řídit vládním nařízením č. 42/1953 o opatření v oboru mezd, důchodů a některých sociálních dávek v souvislosti se zrušením lístkového systému v zásobování.¹³⁹

Ojedinelé projevy nesouhlasu byly přísně trestány. Vrchní strážmistr Jan Nováček¹⁴⁰ z okresního oddělení VB (OO-VB) Třebíč prohlašoval, že reformou byli poškozeni dělníci, ať ho nikdo nechodí přesvědčovat o opaku, že mu dá do zubů, přičemž vychvaloval poměry za první republiky; stejně jako vrchní strážmistr František Rožboud¹⁴¹ z OO-VB Mělník, který si vztek vyléval přímo ve výměnném středisku před milicionáři; okrskový zmocněnec VB Stanislav Žitník¹⁴² z Gottwaldovska měl prohlásit, že odevzdá legitimaci a vystoupí ze strany; okrskový zmocněnec ve Strakoncích se přidal k demonstrantům. Štábní strážmistr Ján Šoltz¹⁴³ z OO-VB Malacky

135 ABS, f. A2/1, inv. j. 1683 Výkaz o průběhu měnové reformy ve střediscích zřízených v resortu Ministerstva národní bezpečnosti, 30. 6. 1953

136 ABS, f. Organizační a vnitřní správa IV. díl (dále jen A6/4), inv. j. 72 Rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 22 ze dne 30. května 1953 Úprava platů příslušníků národní bezpečnosti a Pohraniční a Vnitřní stráže v souvislosti s provedením peněžní reformy a zrušením lístků na potravinářské a průmyslové zboží.

137 Tak např. nadporučík velící samostatné četě pobíral (v převodu na nové peníze) funkční plat 800 Kčs, hodnostní plat 600, výsluhu let 70 a vyrovnávací částku 17 Kčs, celkem tedy 1487 Kčs v nových penězích. K tomu je třeba ještě připočít zvláštní příplatek 200 Kč měsíčně.

138 Také vojáci dostali stejný vyrovnávací příspěvek 40–200 Kčs, odstupňovaný podle výše měsíčního platu. BÍLEK, Jiří: *Československá armáda a měnová reforma v roce 1953*, s. 88.

139 Platy občanských zaměstnanců Pohraniční a Vnitřní stráže dodatečně upravoval rozkaz ministra K. Bacílka, ABS, f. A6/4, inv. j. 90 Rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 40 ze dne 28. července 1953 Nová úprava pracovních a mzdových podmínek občanských zaměstnanců Pohraniční a Vnitřní stráže.

140 Jan Nováček (nar. 1900) – člen KSČ od roku 1948 (předtím národní socialista), bývalý četník, v květnu 1945 přijat k SNB, přidělen na KV-NB Jihlava, v srpnu 1953 uvolněn ze služebního poměru, pravděpodobně v souvislosti s projevy nesouhlasu s měnovou reformou.

141 František Rožboud (nar. 1914) – bývalý četník, do roku 1948 národní socialista, poté nebyl organizován v žádné politické straně, v srpnu 1953 uvolněn ze služebního poměru, pravděpodobně v souvislosti s projevy nesouhlasu s peněžní reformou. V dokumentu chybně uvedeno Rožbouch.

142 Stanislav Žitník (1913–1958) – pomocný dělník, člen KSČ od roku 1946, v březnu 1949 přijat k SNB, 1949–1951 útvar „Jeřáb“ v Jáchymově, 1951–1958 KS-VB Gottwaldov.

143 Ján Šoltz (nar. 1925) – dělník, člen KSČ od roku 1945, v březnu 1948 přijat k SNB, v červenci 1953 uvolněn ze služebního poměru, pravděpodobně v souvislosti s projevy nesouhlasu s měnovou reformou.

Milan Bárta

zase pomáhal manželce, která byla vedoucí prodejny, uschovat zásoby mýdla, aby ho později mohli s výdělkem prodat, štabní strážmistr Karol Gogolák¹⁴⁴ z OO-VB Starý Smokovec upozornil telefonem vedoucí prodejny, v níž pracovala jeho manželka, na blížící se kontrolu zboží, kterou měli provést jeho kolegové. Častější byly případy, kdy v průběhu pohotovosti policisté opouštěli budovu nebo se opijeli. Náčelník KS-VB Bratislava kapitán Bernard Tamáši¹⁴⁵ dokonce nechal své podřízené v době pohotovosti odjet na fotbalový zápas. Nakonec byl kvůli nesouhlasu s měnovou reformou nebo pro účast rodinných příslušníků na demonstracích u tří příslušníků VB oficiálně podán návrh na propuštění ze služby.¹⁴⁶

Měnová reforma si vyžádala, vedle značných finančních nákladů, také oběti na životech. Ponecháme-li stranou životy zmařené v některých případech v důsledku doslovného ozebračení, zahynuli během dopravních nehod při převozu peněz tři lidé, dalších šest utrpělo zranění.¹⁴⁷ V noci z 1. na 2. června 1953 v Blíževdedlech (okr. Litoměřice) byl strážným z řad Lidových milicí postřelen u výměnného střediska příslušník SNB, který nereagoval na jeho výzvu a nezůstal stát, v Ústí nad Labem se jeden z příslušníků VB ve službě postřelil služební zbraní, zranění střelnou zbraní dále utrpěli čtyři vojáci (jeden z nich zemřel při převozu do nemocnice).¹⁴⁸

Dne 4. června 1953 měnová reforma skončila a již tento den odešel na krajské správy VB a StB telegram, že mohou okamžitě obdržet zálohy na zpravodajské účely v nové měně. Práce komunistické Bezpečnosti musela pokračovat. Dne 8. června 1953 potom vyšel rozkaz MNB upravující peněžní náležitosti po měnové reformě.¹⁴⁹ Nařizoval upravit peněžní částky v předpisech a pokynech v poměru 5:1 a zpřesňoval finanční náležitosti příslušníků SNB, především sporné platby za květen a červen 1953.¹⁵⁰ Po výměně přestaly platit některé předtištěné formuláře a směrnice, které musely být urychleně nahrazeny, veškeré plánované výdaje musely být přepočítány podle nové měny a podle nových cen. S tím souvisela také nutnost celkového přepracování rozpočtu.

Rozpočet na rok 1953 počítal celkem s 2 613 800 000 Kčs, z toho do konce května bylo vyčerpáno 862 142 375 Kčs, což představovalo zhruba třetinu rozpočtu.¹⁵¹ Ná-

144 Karol Gogolák (nar. 1917) – ze služebního poměru uvolněn k 1. 1. 1954. Souvislost s měnovou reformou v tomto případě nelze doložit.

145 Bernard Tamáši (nar. 1915) – dělník, člen KSČ od roku 1945, v září 1945 přijat k SNB, působil u NB v Bratislavě, 1950–1951 zástupce velitele KV-NB Bratislava, 1951–1953 náčelník KS-VB Bratislava, 1953–1954 zástupce náčelníka OO-VB Košice, 1954–1955 vedoucí funkce u VB v Bratislavě, 1964–1969 náčelník OO-VB Nové Zámky, 1969–1970 tajemník útvarové organizace na KS SNB Bratislava, 1970–1973 inspekce náčelníka KS SNB Bratislava, v březnu 1973 odešel do starobního důchodu.

146 ABS, f. Hlavní správa VB - Politický odbor (dále jen H1-6), inv. j. 4 Věc: Nedostatky příslušníků při zajišťování úkolů při měnové reformě, 11. 8. 1953. Zdá se však, že ve skutečnosti jich bylo více.

147 BÍLEK, Jiří: *Československá armáda a měnová reforma v roce 1953*, s. 84.

148 Tamtéž, s. 74, 84.

149 ABS, f. A6/4, inv. j. 77 Rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 27 ze dne 8. června 1953 Peněžní reforma. Pokyny k provedení zákona č. 41/1953 Sb. v oboru MNB.

150 Ty pomáhal upravit ještě Rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 40 ze dne 28. července 1953 Peněžní reforma. Pokyny k provedení zákona č. 41/1953 Sb. v oboru MNB – Dodatek k čl. 72 Rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 27/1953, ABS, f. A6/4, inv. j. 90.

151 ABS, f. A2/1, inv. j. 125 Zpráva o finančně-hospodářské situaci v NB po peněžní reformě a zrušení vázaného trhu, 9. 7. 1953.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

klady dodatečně vzniklé v důsledku reformy (zvláštní příplatky k platům a zvýšení výchovného na děti, zvýšení cen potravin, benzínu atd.) činily 325 300 000 Kčs. Část z toho měla být uhrazena z vládní rezervy, většina z rozpočtu MNB, bylo proto třeba přikročit k úsporám.

Bezprostředně po reformě se znovu opakovaly žádosti o šetření a omezení výdajů na nejnnutnější míru, ty byly opakovaně připomínány také nejvyššími stranickými a státními orgány. Ministr požádal podřízené o požadavky a uplatnění co největší šetrnosti a úspornosti. Ti podobné výtky brali pouze jako formální, často jako odpovědi na žádosti o úspory docházely naopak požadavky na další navýšení rozpočtů. Ministerstvo obviňovalo především velitele, že hospodařili neplánovitě (řada jednotek např. nakoupila fotoaparáty, v rozpočtu ale už nepočítala s filmy a pomůckami na vyvolávání, velitelé požadovali nepřiměřené množství pohonných hmot, vysoké platy atd.). Návrh na řešení obsahoval např. disciplinární šetření při překročení rozpočtem stanovených výdajů, neproplácení neplánovaných požadavků apod.¹⁵² Tyto návrhy byly vtěleny do rozkazu ministra, vydaného v červenci 1953.¹⁵³ Jako v jiných případech šlo ovšem o formální požadavky, které v praxi nebyly dodržovány.

Po reformě

Přestože reforma jako celek dopadla podle plánů komunistického vedení, v jejím průběhu se objevila řada skutečností, které byly tvrdě kritizovány, např. nedostatečné politické objasnění reformy na mnoha místech, kritika se snesla na vedení některých závodů pro nesprávné vysvětlení mzdových záležitostí a nedodržení pokynů předsednictva ohledně rozdělení výplatního termínu, na řadě míst se jako nedostatečný projevil postup orgánů Bezpečnosti, ale také řada členů strany nesplnila pokyny a očekávání nebo se přímo zapojila do protestů. A. Zápotocký na celostátní poradě vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS a vedoucích funkcionářů společenských organizací v Míčovně na Pražském hradě 11. června 1953 prohlásil: *O nařízeních a usneseních se nediskutuje. Teprve po provedení usnesení je možno diskutovat o tom, zda usnesení bylo správné nebo ne.*¹⁵⁴ Podle něj bylo příčinou chyb v první řadě podcenění třídního nepřítel.¹⁵⁵

Příslušníci SNB již v průběhu měnové reformy začali s domovními prohlídkami a zabavováním nashromážděného zboží u lidí, u kterých se předpokládalo, že „křečkovali“ zboží. V řadě případů se jednalo o zásoby nakoupené před reformou za staré peníze (většinou lihoviny a cigarety). Dne 6. června vyšla směrnice určená Veřejně

152 ABS, f. 310, sign. 310-56-12 Zpráva o finančně-hospodářské situaci v NB po měnové reformě a návrh na opatření k omezení výdajů a uplatňování přísné hospodárnosti a úspornosti, 15. 7. 1953; Tamtéž, f. A2/1, inv. j. 125 Zpráva o finančně-hospodářské situaci v NB po peněžní měnové reformě a zrušení vázaného trhu, 9. 7. 1953.

153 ABS, f. A6/3, inv. j. 397 Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 113 ze dne 27. července 1953 Zajištění výsledku peněžní reformy – opatření k omezení výdajů v oboru MNB.

154 KAPLAN, Karel – VÁCHOVÁ, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*, s. 11–42.

155 Tamtéž, s. 16.

Milan Bárta

bezpečnosti a zacílená na vedení boje proti „spekulantům a podobným žvlům“.¹⁵⁶ V průběhu června bylo na území republiky zjištěno 1465 případů machinací se zbožím před měnovou reformou, 828 případů machinací proti zákonným opatřením na výměnu peněz, v dalších 188 případech bylo zjištěno předražování nebo úmyslné měnění ceny na jednotném trhu již po reformě. Zabaveno přitom bylo zboží v celkové hodnotě 17 600 730 Kčs v nové měně.¹⁵⁷ Někteří lidé (často vedoucí prodejen nebo pohostinských zařízení či trafikanti) dokázali nashromáždit velké zásoby. Tak např. Ludmila Mrášková z Prahy-Vysočan ukrýla přes 2000 cigaret, 100 kg bonbonů, 100 kg mouky, kondenzované mléko, mýdlo, látky, obuv apod.; Otakar Vanha, vedoucí prodejny Pramen z Pardubic, doma nashromáždil 20 metrických centů mouky, stejné množství másla, 5 metrických centů cukru a 200 litrů oleje atd. Případy byly medializovány, zabavené zboží veřejně vystavováno a zadržení byli urychleně předáváni okresním prokurátorům, kteří měli urychleně provádět veřejná přelíčení. Vedle snahy získat ukryté zboží bylo toto jednání vedeno i politickými důvody, především snahou veřejně prezentovat ty, kdo v očích vládnoucího režimu mohli za špatný stav hospodářství, a o záměrnou likvidaci „třídního nepřítele“, především tzv. bývalých kapitalistických žvlů.

Dne 17. června 1953 začal svoz staré měny určené ke skartaci do čtyř papíren nákladními auty ČSAD, osádky tvořili civilní řidiči, vedoucí převozu určený Státní bankou a vždy jeden příslušník VB. Vzhledem k tomu že se počítalo s možnou snahou „zahraničních nepřátel“ získat staré peníze, které by potom mohly být použity proti republice, mělo jít o muže *fysicky zdatného, odvážného, rozhodného a znalého ovládání střelných zbraní a používání ostrých granátů*.¹⁵⁸ Měl u sebe pistoli se dvěma zásobníky, samopal se čtyřmi zásobníky a dva granáty.

I po reformě se na mnoha místech vyskytly zvýšené nákupy potravin a s tím spojené fronty před obchody. Často zněly fámy, že bude následovat další měnová reforma, nová měna je prý pouze dočasná.¹⁵⁹ Na některých místech se objevily dílčí problémy s požadavky občanů, někteří si stěžovali, že byli během výměny peněz ošizeni (většinou se to týkalo doplatku za květnovou mzdu či stravného)¹⁶⁰, na mnoha místech se konaly celozávodní schůze, které měly znovu vysvětlit podstatu reformy, někde se však zvrhly v bouřlivé diskuse. Situace byla Bezpečností sledována především za pomoci agentury.

Sto procentní pohotovost příslušníků všech součástí MNB v souvislosti s měnovou reformou byla zrušena 6. června 1953, od 13 hodin toho dne zůstávala v pohotovosti pouze třetina z nich.¹⁶¹ Teprve 1. července 1953 bylo u krajských správ zrušeno

156 ABS, f. A2/1, inv. j. 499 Zpráva o dosavadních výsledcích Veřejné bezpečnosti při odhalování machinací v souvislosti s peněžní reformou, 15. 7. 1953

157 NA, f. 02/5, sv. 61, a. j. 164 Měnová reforma 1953, s. 120–123. Tiskem viz MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*, s. 120–123.

158 ABS, f. N1-10, inv. č. 7 Zpráva HS-StB krajským správcům VB Praha, Budějovice, Liberec, Pardubice, Brno, Gottwaldov, 13. 6. 1953.

159 ABS, f. 305, sign. 305-231-8 Hlášení KS StB Žilina, 4. 6. 1953; Tamtéž, f. Hlavní správa VB – Odbor boje proti rozkrádáním a spekulacím (dále jen H1-10), inv. j. 18 Šeptanda – zpráva, 1. 12. 1953.

160 Tamtéž, Situační zpráva ze železniční stanice Žilina – hlášení, 11. 6. 1953.

161 ABS, f. A6/3, inv. j. 377 Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 93 ze dne 6. 6. 1953 Bezpečnostní opatření v MNB od 6. června 1953.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

pravidelné zasilání zpráv o bezpečnostní situaci v souvislosti s měnovou reformou. Dne 16. července 1953 ministr tlumočil svým podřízeným poděkování ministra financí za vzornou činnost během měnové reformy.¹⁶²

Zanedlouho však následovalo aktivizování bezpečnostních sil v souvislosti s událostmi v Německé demokratické republice (NDR) a další pohotovosti vyhlášené z obav z opakování rozsáhlých nepokojů. V polovině července začala jako reakce na dění spojené s měnovou reformou a protesty ve východním Německu balonová akce Rádía Svobodná Evropa s názvem „Prospero“. Na Československo zamířily tisíce balonů s fotografiemi dělnických nepokojů v NDR a tzv. hladovou korunou.¹⁶³ Náměstek ministra A. Prchal požadoval okamžitá hlášení o výskytu letáků, krajské správy StB dostaly rozkaz hledat a zatýkat šířitele těchto materiálů.¹⁶⁴ V této souvislosti je zajímavý postřeh z konce července 1953, že občané přinášejí letáky na stanice SNB, protože akce *delším trváním již zevšedněla*.¹⁶⁵

Bezpečnost také získala informace o generální stávce připravované na 25. července 1953, která měla být organizována formou řetězových dopisů, a o výzvách k sabotážím na pracovištích v této souvislosti.¹⁶⁶ V reakci na to byl 17. července 1953 na krajské správy StB zaslán dálnopisem pokyn aktivizovat cenzuru pošty (kterou prováděla samostatná 7. oddělení). Následující den došlo na krajských správách k zesílení stálých služeb. Tato opatření byla zrušena koncem července, když se ukázalo, že opakování hromadných nepokojů nehrozí.

Ve druhé polovině roku 1953 začalo pražské komunistické vedení pomalu ustupovat od politiky tvrdého postupu proti „nepřátelským živlům“, byly zastaveny nové zásahy proti katolickým řádům, v srpnu pronesl A. Zápotocký známý projev na přehradě Klíčava na Kladensku.¹⁶⁷ Pod vlivem sovětského nového kurzu začalo opatrné přehodnocování vývoje počátku padesátých let, zatím především po ekonomické linii. Otázce porušování zákonnosti, kritice stranického aparátu a SNB se kritika zatím pečlivě vyhýbala.¹⁶⁸ Vedení KSČ nebylo schopné řešit situaci komplexně, otevřeně přiznat nedostatky režimu, a reformy se v podstatě omezily na ekonomické prvky. Veřejnost přesto přijala nový politický kurz kladně.

Zmírnění vzestupu těžkého a zbrojního průmyslu, urychlení růstu výroby spotřebního zboží, snižování maloobchodních cen, podpora rozvoje zemědělství a služeb

162 ABS, f. A6/4, inv. j. 87 Rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 37 ze dne 16. července 1953 Poděkování ministra financí příslušníkům NB za účinnou pomoc při akci výměny peněz.

163 ABS, f. 310, sign. 310-48-5 Šifrovaný dálnopis náčelníkům krajských správ StB a odboru StB Jáchymov, 14. 7. 1953. K akci „Prospero“ více viz TOMEK, Prokop: Balony svobody nad Československem. In: JUNEK, Marek a kol: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Radioservis, Praha 2011, str. 156–158. Policejní hlášení z té doby potvrzují, že velký ohlas mezi lidmi mělo také vysílání Rádía Svobodná Evropa.

164 ABS, f. 310, sign. 310-48-5 Dopis náčelníka HS-StB náčelníkům KS-StB a Odboru StB Jáchymov, 17. 7. 1953.

165 ABS, f. H1-10, inv. j. 18 Protistátní letáky – další výskyt, 27. 7. 1953.

166 Tamtéž, Šifrovaný dálnopis náčelníkům krajských správ StB a odboru StB Jáchymov, 17. 7. 1953.

167 O změnách v provádění zemědělské politiky v roce 1953 více viz např. JECH, Karel: *Kolektivizace a vyháňání sedláků z půdy*, s. 190–206; URBAN, Jiří: *Československá cesta kolektivizace venkova po Stalinově a Gottwaldově smrti: od mezinárodních souvislostí k místním praktikám*. In: *Prameny a studie 48: Z historie zemědělství*. Národní zemědělské muzeum, Praha 2012, s. 92–115.

168 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 99.

Milan Bárta

a tomu odpovídající rozdělení investic vedly ke zvýšení životní úrovně obyvatelstva a tím i ke zklidnění vnitropolitické situace.¹⁶⁹

Události června 1953 upozornily vedoucí komunistické strany i vedení ministerstva národní bezpečnosti (a jeho nástupce ministerstva vnitra) na možnost masivních protikomunistických nepokojů. Vedení strany se tomu rozhodlo čelit dvěma způsoby – zesílením stranického vlivu v bezpečnostních složkách (včetně Lidových milicí) a plány na zásah proti rozsáhlým vystoupením veřejnosti, nebo dokonce ozbrojeného povstání (i pod vlivem událostí v okolních státech).

Nové směrnice Ústředního výboru KSČ pro práci útvarových organizací v bezpečnostních složkách zdůrazňovaly důležitost politické výchovy a určily, že v čele stranických organizací na ministerstvu bude jeden centrální hlavní výbor s pravomocemi okresního výboru strany, který bude podřízen přímo ÚV KSČ.¹⁷⁰ Na shromáždění náčelníků a politických pracovníků ministerstva v prosinci 1953 prohlásil nový ministr Rudolf Barák¹⁷¹: *Pod kontrolou strany pracuje každý komunista, pracujeme i my [...] Sepětí se stranou a jejími vedoucími orgány musí být živé a konkrétní. Spolupráci mezi orgány strany a útvary ministerstva vnitra je skutečně třeba dále prohloubit. A na závěr své řeči dodal: Každé vyvyšování orgánů bezpečnosti nad stranu, jak ho záměrně blásali a praktikovali zrádci v bezpečnosti, je zločinem proti straně. Je nepřijatelné a musí být se vši rozhodnutí v zárodku potíráno.*¹⁷²

Červnové události roku 1953 přinutily stranické vedení zabývat se myšlenkou opakování možných hromadných nepokojů a protirežimních vystoupení. Politický sekretariát při hodnocení měnové reformy uložil ministerstvu národní bezpečnosti vypracovat konkrétní plány na likvidaci případných rozsáhlých nepokojů. V březnu 1954 pak ministerstvo vnitra předložilo výsledný návrh, podle kterého měli případné zásahy řídit náčelníci krajských správ SNB, k dispozici jim byli kromě podřízených i členové Lidových milicí a v krajním případě armáda. Plány počítaly se čtyřmi variantami zásahu podle stupně nepokojů, přičemž krajní bylo ozbrojené povstání.¹⁷³

Nepokoje provázející měnovou reformu a dění v okolních státech donutily komunistické vedení v Československu počítat s možností rozsáhlých nepokojů, nebo dokonce ozbrojeného povstání. Na druhou stranu reforma pomohla překonat ekonomické problémy, do kterých se režim na počátku padesátých let dostal. Krize byla zdánlivě překonána, a to především díky krátkodobému vyřešení ekonomických problémů (čemuž dopomohlo i zmírnění mezinárodního napětí po Stalinově smrti). Rychlý

169 PERNES, Jiří: *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Prius, Brno 2000, s. 18.

170 ABS, f. A2/1, inv. j. 139 Projev soudruha ministra na shromáždění náčelníků a politických pracovníků ministerstvu vnitra, 10. 12. 1953.

171 Rudolf Barák (1915–1995) – typograf, člen KSČ od roku 1942, funkcionář komunistické strany na Brněnsku, 1953 náměstek předsedy vlády, od září 1953 do června 1961 ministr vnitra, 1959–1962 místopředseda vlády. V lednu 1962 zatčen a odsouzen k trestu odnětí svobody na 15 let nepodmíněně. Z vězení propuštěn v květnu 1968. Více viz KALOUS, Jan a kol: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 45–48; TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra vnitra Rudolfa Baráka*. In: *Securitas Imperii*, 2005, č. 12, s. 329–362; Týž: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009.

172 ABS, f. A2/1, inv. j. 139 Projev soudruha ministra na shromáždění náčelníků a politických pracovníků ministerstva vnitra, 10. 12. 1953.

173 Tamtéž, inv. j. 631 – Zajištění veřejného pořádku v případě kontrarevolučních provokací, 22. 3. 1954.

Podíl čs. Bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy

růst příjmů, snižování cen a zájem o zvýšení životné úrovně obyvatelstva napomohly tomu, že Československo zůstalo ušetřeno větších projevů krize komunistického systému v roce 1956, o to výrazněji se ovšem posléze spolu se zhoršující se ekonomickou situací krize projevila v šedesátých letech.

Demonstrace spojené s měnovou reformou ukázaly limity komunistického režimu, který byl ve chvíli, kdy selhala přesvědčovací kampaň a občané hromadně protestovali proti nepopulárním opatřením, nucen uchýlit se k represím a tvrdému postihu účastníků. Rok 1953 je v tomto ohledu výjimečný v tom, že šlo o první masové vystoupení čs. veřejnosti, na které bezpečnostní ani stranické struktury nebyly zejména na lokální úrovni připraveny a v řadě případů se ukázaly jako disfunkční. Nepokoje však nepředstavovaly ohrožení komunistické moci, až na výjimky nešlo o snahy o zvrácení režimu, spíše to byl spontánní výbuch nashromážděné nespokojenosti a neřešených problémů, přičemž měnová reforma posloužila jako jakýsi katalyzátor.¹⁷⁴ Razantností a hromadností vynikají jako výkřik vzdoru a nespokojenosti plzeňské události. Skutečností zůstává, že v řadě případů se podařilo větším nepokojům a přerušením práce spojeným úsilím stranických funkcionářů a příslušníků Bezpečnosti zabránit (byť zřejmě v části hlášení byla situace zveličena).

Složkám ministerstva národní bezpečnosti připadla důležitá úloha při přípravě i realizaci měnové reformy a rozhodující podíl měly na potlačení projevů nesouhlasu občanů. Některým regionálním velitelům bylo dáváno za vinu, že podcenili situaci. Ve skutečnosti se pouze řídili pokyny a nařízeními shora, které zdůrazňovaly ochranu výměnných středisek a možnost hromadných protestů nedocenily (včetně nejvyššího stranického vedení). Ve skutečnosti tedy neselhali jednotlivci, ale celý systém, a vybraní funkcionáři byli trestáni za chyby, kterých se nedopustili pouze oni, nýbrž i jejich nadřízení. I z toho plynuly ostré reakce a snahy o tvrdé postihy účastníků.

Přestože došlo na několika místech k selhání mechanismů, jako celek Bezpečnost při přípravě reformy i při udržování pořádku své úkoly splnila a potvrdila pověst opory komunistického režimu, která jí vydržela i v následujících desetiletích. Při přípravě plánů na likvidaci případných nepokojů byly využity zkušenosti získané v průběhu měnové reformy. Podobné selhání, k jakému došlo v Plzni 1. června 1953, se v budoucnu již nemělo opakovat.

174 McDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu, s. 213.